ŠTÚDIE / STUDIES

• • •

POZNÁMKA K ZINTENZIVNĚNÍ PROCESU TVORBY ELIT A USPOŘÁDÁNÍ SOCIET V ENEOLITU I. EXKLUZIVNÍ PŘEDMĚTY V DEPOTECH

Jaromír Kovárník*

**Katedra archeologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62, CZ 500 03 Hradec Králové,
jaromir.kovarnik@uhk.cz*

Abstract: A note on increasing the elite creation process and the organization of societies in the Eneolithic I. Exclusive artefacts in treasures. The article deals with the process of elite formation due to the intensification of agriculture (a plough). A further division of labour was in the communities. The beginnings of prehistoric crafts originated and (physically stronger) men worked in crafts. The elite was made up of a minority who, thanks to their ambitions, strived for privileged economic power, management of communities and the accumulation of wealth. The archaeological features of the elites were the quantity of private property and the quality of prestigious, especially copper artefacts. The article contains an analysis of the diadems, pectorals, large spiral pendants, silver discs and large axes (a new Moravský Krumlov type) from treasures.

Keywords: Eneolithic, patrilinearity, elites, metallic attributes, higher degree of society organization

Abstrakt: Článek pojednává o procesu vzniku elit díky intenzifikaci zemědělství zavedením pluhu taženého párem volků. Došlo k další dělbě práce v komunitách a k počátkům pravěkých řemesel, v nichž se prosazují (fyzicky silnější) muži. Elitu tvořila menšina, která směřovala díky ambicím k výsadní hospodářské moci, k správě kolektivů a kumulaci bohatství. Predispozice elity tvořily individuální morálně volní vlastnosti, přirozená inteligence a profesionální schopnosti i dovednosti, obratnost v jednání, „know how“. Archeologické znaky elit tvořila kvantita osobního vlastnictví a kvalita prestižních zejména měděných artefaktů. Článek obsahuje analýzu nálezů diadémů, pektorálů, brýlovitých závěsků, stříbrných puklic, velkých seker (nový typ Moravský Krumlov) a sekeromlatů z depotů z Moravy, Slovenska a Čech.

Klíčová slova: eneolit, patrilinearita, elity, kovové atributy, vysoký stupeň společenské organizace

<https://doi.org/10.46283/musarch.2020.2.01>

1. Úvod

Vznik elit probíhal podle určitého vzorce sociálního jednání. Počátky můžeme sledovat již v období neolitu, ale jeho zintenzivnění nepochybně nastalo v eneolitu. Účastníky tohoto procesu se mohli stát jen vybraní jedinci s předpoklady patřičné inteligence, s morálně volními vlastnostmi a realizačními schopnostmi. Důležitým hlediskem bylo vedení kolektivu. Druhou nezanedbatelnou stránku tvořil rozvoj eneolitického hospodářství, na němž se podíleli předáci a který poskytl podmínky pro uplatnění vůdčích, dominantních typů v jednotlivých komunitách. Neza-

nedbatelnou úlohu sehrála následná „sociální interakce“ směřovaná těmito osobami na ostatní členy neolitických a eneolitických komunit za účelem řízení. Výsledkem měla být kooperace v rámci kolektivu pod jejich vedením (za předpokladu přítomnosti tradovaných dohod). Tyto aktivity směřovaly k vyššímu stupni uspořádání societ. Předpokládáme, že někdy však mohlo docházet naopak ke konfliktům (za přítomnosti dvou nebo více vůdčích osobností) při prosazování rozdílných názorů v societách. Uvedený proces probíhal jak na vertikální (uvnitř komunit), tak pravděpodobně na horizontální úrovni (mezi komunitami v mikro/regionu). Nelze opomenout interkulturní komunikaci, která se znásobila další společenskou dělbou práce. Vznik pravěkých řemesel vyžadujících rozvoj směny zboží umožnil díky zvýšení mobility její dálkovou podobu. Došlo tak k zrychlení přenosu informací, včetně poznatků a civilizačních výtvarů (využívání nových surovin ze vzdálenějších oblastí, nových technologií a technik, inovací, a konečných výrobků) v rámci prohlubování výměny znalostí o kulturních a sociálních svěbytnostech. V archeologii je představují importy.

V roce 2020 uplynulo také 30 roků od výzkumu bohatého hrobu č. 1/90 obkrouženého žlabem významné ženy kultury zvoncovitých pohárů (KZP) mimo jiné s párem prohnutých obdélníkovitých ozdob s perforovanými konci ze zlatého plechu a souborem prestižních nádob, dále hromadného žárového hrobu pěti dětí č. 2/91 rovněž s velmi bohatou bojovnickou výbavou v následujícím roce v katastrálním území Tvořihráz 2 – Na Loukách, okr. Znojmo. Uvedené nálezové situace a nálezy dalších významných hrobů s kruhovými (případně čtyřúhelníkovými) žlaby, velkých kruhových i několikanásobných astronomicky orientovaných příkopů z mladšího neolitu a nákladných opevnovacích systémů (příkopů a valů) během letecké prospekce přispěly k úvahám o procesu tvorby skupiny elit v eneolitu.

Využíváme dané téma rovněž k rozboru horizontálního ramene sekery s křížovým ostřím a ploché sekery první typologické skupiny pocházejících z vlastnictví Josefa Kaufmana z Moravského Krumlova.¹ Vzhledem k šíři a složitosti problematiky musíme uvést pouze výběr některých nálezů.

Vznik elit je velmi složitý, dlouhodobý proces.² Podrobně jej zpracovává sociologie. V archeologických nálezech má pouze specifické reflexe. Jde o společenský jev, který vychází, nebo zasahuje do mnoha stránek života výhradně více jedinců, následně několika skupin a později určitého, stále většího společenství. Úzce souvisí s postupnou integrací lidí do vyšších společenských celků v toku času (a se snahou tehdejších elit o monumentalismus: Kovárník 1997, 37, 40, 88). Nepochybně sem patří také budování velkých architektonicky uspořádaných sídlišť s velkými shromažďovacími domy – svatyněmi např. v kulturním komplexu Ariuşd–Cucuteni–Tripolje (srov. Chapman – Videiko – Gaydarska – Burdo – Hale 2015).

Jde proto o evoluci, která vytváří potřebné předpoklady pro zrod elit v hierarchii od „prostých“ vůdčích typů (Kovárník 2012, 41 ad.). Zvrat v takovém systému k vyšším formám nastává teprve tehdy, pokud existuje již dostatek antecedencí k překročení prahu následujícího vyššího stupně ve vedení určitého společenského celku. Uvedený okamžik je pak v archeologických pramenech více zřetelný např. v podobě druhotných znaků, jako je bohatá hrobová výbava. Rozdíly v její početnosti a nákladnosti (hodnotě) vybízejí k předpokladům sociální diferenciace pravěkých societ. Později jsou takovým znakem také velké (reprezentativní) hrobové komory s mohylovými násypy u hrobů vybraných, společensky výše postavených jedinců. Samozřejmě si uvědomujeme, že tomuto meznímu stavu předcházelo vytvoření souboru potřebných podmínek v studovaných komunitách.

K dalším vnějším projevům přítomnosti vůdčích osobností v pravěkých společenstvích patří velká, někdy několikanásobná ohrazení v podobě příkopů, valů i palisád. Nazvali jsme je jako „anonymní monumentalismus“. Taková velká díla zahrnovala mimo jiné jednoho nebo více lidí, kteří přišli s ideou jejich budování (včetně přesvědčení a zdůvodnění o nutnosti jejich vytvoření u ostatních členů society) a s realizací za přítomnosti organizace prací jak během náročného budování, tak jejich fungování a údržby. Až později po vynálezu písma se jména těchto předních osob (předáků) určitých společenství začala objevovat v rámci nejstarších dějin a byla setřena anonymita (Kovárník 1996, 180; 1997, 29, 90 ad.).

Popisovaný vývoj vždy směřuje od nižšího k vyššímu stupni uspořádání societ (s možnými dějinnými zvraty). Společensky výše postavené lidi, elitu, tvoří v zcela zjednodušené podobě hierarchická řada od šamanů a náčelníků ke kněžím a vládcům.

Uvedený proces se skládá z několika rovin. K nejdůležitějším hlediskům patří snaha o získání prestižního postavení, dále moci, úspěchů a bohatství jednotlivce, jeho rodiny, ale i celku (rodu, kmene apod.).

1 Srdečně děkujeme za předání nálezů Miroslavu Kaufmanovi.

2 Uvedený článek je zkrácený kvůli pevně stanovenému rozsahu. Uvedena je proto pouze vybraná literatura.

2. Elity a její znaky³

Elitu (skupinu mocných) tvoří menšina společnosti, která směřovala díky ambicím k výsadní společenské (hospodářské a politické) moci, k správě kolektivů a ke kumulaci bohatství. Elity ve společnostech na nižší úrovni uspořádání mohly mít univerzální moc. V období neolitu a eneolitu zřejmě zahrnovaly jak profánní oblasti (ekonomickou, politickou, vojenskou), tak náboženskou. Šlo o variantu jednoduchého pravěkého „centralismu“ díky nepřítomnosti specifikace jednotlivých složek moci. Zřejmě existovala rovněž skupina lidí, která si získávala obdiv a úctu v pospolitostech jednak díky znalostem, jednak patřičnému chování a jednání v mezilidských vztazích, společenském taktu (dodržování morálních zásad např. respektováním tabuizovaných věcí), v sociálním citění (ochrana a pomoc slabším, nemocným a starým lidem). Byli to lidé s přirozenou autoritou, tzv. kulturní elita (*Pecka 2020*, Elita). Nemuseli se však vždy podílet na správě (podle teorie V. Pareta: *Wasilewski 1998*, 184). Tato skupina ale nebude předmětem zájmu.

Je možné shledat určité vzorce vzniku elit. Je známa přítomnost tzv. antropologické konstanty, vzniku určitého jevu za srovnatelných podmínek v různých částech světa (*Kovářík 1997*, 10, 23, 63). Znaky, které z archeologického hlediska vyčleňují elity od pravěku, byly jednak osobní vlastnictví většího počtu předmětů (množství) a jednak prestižních nástrojů, zbraní a šperků jako součásti slavnostního úboru. Předpokládá se u těchto jedinců dominantní postavení v tehdejších kolektivech. Někdy se taková elita označuje za politickou v rámci paradigmatu elit. Uvažuje se, že elita mohla mít stabilizační význam (*Wasilewski 1998*, 184, 185).⁴ Její členové si uvědomovali, nebo byli přesvědčeni, že disponují souborem schopností a znalostí a že představují tzv. vůdčí typ. Uchování moci mohlo v sobě zahrnovat také manipulaci (politickou nebo mocensko-nátlakovou) v jednání s ostatními příslušníky těchto komunit. Uvedenou vazbu by bylo možné vyjádřit vztahem mezi „organizátorem (organizátory) a organizovanými“. Organizátor má vizi, program, zatímco organizovaní jej nemají, nebo většina z nich, případně jej neprezentují. Nechájí se vést (submisivita) a pouze se spoléhají na aktivity „organizátorů“ (do té doby, než mezi nimi vznikne nespokojenost se stávajícím stavem a zrodí se další nový „organizátor“). Příslušníci elit se snaží od okamžiku dosažení dominantního postavení o udržení moci a o privilegované postavení rodinných příslušníků (případně i přátel) různými prostředky, jako byla tabuizace určitého chování, dále „podpora“ jejich názorů (ideologie) a počínů ze strany božstev (alibismus zdůvodňování jejich činů a snah pomocí božských příkázání, náboženských pravidel za účelem vzbuzení submisivity vůči této „božské vůli“), v pozdějším období (od období starověkých států) jejich vkomponováním do příhodných zákonů, podporou (korumpováním) přátelsky nakloněných lidí, privilegovaných bojovníků, družiníků jako potlačovatelské složky atd. Ruku v ruce s tím se patrně začínaly projevovat boje o moc uvnitř společností. V případě touhy po stále větší moci přesahují boje hranice až na území sousedů. Vznikaly zajisté válečné střety. Velmi zjednodušeně řečeno, jde o proces vzniku „establishmentu“ v pravěku. Archeologické nálezy a nálezové situace umožňují doložit elitu, jakou byli předáci, náčelníci a příslušníci jejich rodin (bohatě vybavené hroby a hrobky)⁵, případně šamani/archetypy kněží (hroby a hrobky s garniturami ke kultovním aktivitám: *Kovářík 2019*, 70–91) nebo specialisté (prospektoři surovin – zhotovitelé kamenných štípaných nástrojů – kováři prvních kovových nástrojů a první metalurgové: *Bátora 2006*, 55–120, pravěcí kupci a další) v podobě hrobů a hrodek s bohatou a speciální výbavou. Náčelnictví pravděpodobně podmiňovalo také následný vznik kast.

3. Morálně volní předpoklady vzniku elit

Mezi predispozice elity nepochybně patřily individuální, morálně volní vlastnosti, vyšší intelekt a pak také znalosti („know how“), profesionální schopnosti, ambice, dovednost komunikace, asertivita (také dravost). Jedinci s těmito předpoklady mohli získávat neustále větší osobní vlastnictví a díky obratnosti jednání v kolektivu i moc. Uvedené typy jsou označovány v sociologii jako „lišky“, zaujímající místo elit v období evoluce (*Endruneit 1986*, 232). Členové elit se orientovali na společenskou dominanci. Jejich dědicové mohli pak využít tuto okolnost, jejich vyšší sociální

3 Považujeme za vhodné alespoň stručně se věnovat otázce elit z pohledu sociologie.

4 Uvádí názory možnosti degradace elit až do úrovně diktatury (*Wasilewski 1998*, 185, 186), charakteristické až pro pozdější období, nebo autoritářství a totalitarismu.

5 Jde o zahájení procesu rozevírání „sociálních nůžek“.

postavení, jako další, v podstatě druhotnou podmínku k elitářské pozici ve společnosti. Nejjednodušší úroveň osobnosti (charakteru) vyjadřuje snaha po dosažení základních příhodných životních podmínek, příjemných zážitků až po zvyšování osobního majetku a po upřednostněním postavení v kolektivu. Vliv má výchova, vzdělání a funkce mozku. Může se více uplatňovat závist a agresivita v chování takových jedinců oproti intelektu. Šlo o egoistický typ jednání. Osobnost na vyšší úrovni uvážene vnímá skutečnost za využití rozumu (cenzura v rámci sebereflexe), sociálních principů (smysl pro povinnost, solidaritu) a v mezilidských interakcích, v sociálních strukturách uplatňuje sociální inteligenci jak se sociální percepcí, tak sociální akcí, technikou (Říman *et al.* 1985, 266; Nekonečný 2017, Inteligence sociální). Nejvyšší úroveň sociální inteligence člověka se docílí za předpokladu přirozené inteligence v průběhu řádné výchovy (korekce chování) v rodině i ve společnosti v rovině sociálních (etických, morálních) standardů (Říman *et al.* 1985, 266; 1987a, 940; Havelková 2020, Etika). Jedinec je schopen velké sebereflexe (svědomí apod.), altruismu (morální, etický ohled vůči kolektivu, především vůči nemocným, chudým, bezbranným a podobně) a filantropie.⁶ Úlohou člověka jako příslušníka elit, ale také lidí stojících mimo ně, otázkou svobody, nebo organizovanosti společnosti v průběhu dějin se zabývá řada autorů. Shrnutí teorií poskytují práce například J. Kellera (2004, 30–31 ad.). Evoluční teorii a sociokulturním změnám se věnoval J. Šubrt (2013).

4. Elity a zvyšování úrovně uspořádání a správy společnosti

Instituce od předáků, náčelníků, šamanů, kněží a kněžek pravěkého období až po starověká knížata nebo krále odrážejí uspořádání a správu lidských kolektivů od těch nejjednodušších forem až po vznik měst a států. Počátky se spátrují ve statusu přirozených autorit na základě jejich morálně volných předpokladů, schopností a dovedností (Sablins 1963, 291). Přítomnost takových autorit mohla být ve společnosti prvotní. Později by se z nich snad rekrutovali předáci, náčelníci. Výsledkem byl i proces marginalizace ostatních členů neolitických komunit včetně jejich behaviorální ekologie. Tématem se v nedávné době zabývala J. Mellnerová Šuteková (2020, zde aktuální literatura), která ve studii uskutečnila rozbor aktuálních teoretických východisek zkoumání tohoto významného společenského jevu v měřítku střední Evropy za využití kritiky obsahu pojmů.⁷ Zamýšlí se nad závěry řady prací hodnotících například rozdíly v bonitě půdy úrodných polí v blízkosti sídliště a naopak vzdálenějších a také méně úrodných (Bogaart *et al.* 2011), srovnání hodnot izotopu stroncia (*tamtéž*, 11–12) v půdě (spraš a méně úrodné půdy) vůči obsahu v zubech lidí a zvířat (Bentley *et al.* 2012). Stanovuje další postuláty pro metodologii a cíle studia procesu marginalizace neolitické společnosti (Mellnerová Šuteková 2020, 13–15).

Měli bychom uvažovat v souvislosti s řízením a uspořádáním societ rovněž o přítomnosti tzv. rady starších, o úloze „stařešinů“. V rámci náčelnictví postupně vzniká sociální hierarchizace, vyplývající například ze vztahu ke skutečnému nebo mytickému předku (Junker 2015, 376). Od tohoto postavení se odvíjela majetková diferenciacce. Uvedené společenské pozice se popisují jako úloha „big man“, nebo jako funkce náčelníka, „chief“ (Veit 1993, 115; Květina 2004; Gronenborn 2016, 62; Květina *et al.* 2019, 13, Tab. 2: 1). Jsme si vědomi, že vysvětlení sociálních změn vyvozujeme z relativně malého množství činitelů, spouštěcích prvků (Šubrt 2013, 10). Odůvodňujeme to tím, že neolitická a eneolitická společenství měla archaickou podstatu. Navíc menší množství archeologických nálezů jako dokladů o přítomnosti elit neumožňuje podrobné rozborů uspořádání societ.

Společenská úloha mužů vzrůstá kvůli možnosti jejich specializace v oblasti pravěkých řemesel. Podmínilo je zavedení orby po objevu jednoduchého pluhu taženým ujařmenými dobytčaty, volky.⁸ O významu takového záprahu svědčí velmi staré měděné sošky kultury nálevkovitých pohárů (KNP) ze sídliště Bytyn (srov. Wiślański 1979, 237, Ryc. 136: 1, 137: 1), dále badenské kultury (BK) z jeskyně Lisková (Struhár – Soják – Kučerová 2010; Hansen 2014, 400–404, Fig. 13–15, 18, 21–22, 24), nebo keramické z lokalit Krěžnica Jara (srov. Wiślański 1979, 237, Ryc. 137: 2), Florești, Tiplești, Sorocalac, Trifăuți-Sat (Dimu 1993, 534, Fig. 2–3) a početné petroglyfy a rytiny záprahu dokonce na stěnách hrobových komor (srov. Warburg 1: Kalb 2002, 154, Abb. 265). Pár dobytčat byl nepochybně rovněž

6 Rozbor dílčích typů charakterů vyjádřených v chování osob se nachází také v beletrii. Příkladem je kniha W. Goldinga (1968) *Pán much*.

7 Je to například egalitární společnost, koheze, společenské postavení, společenské rozvrstvení, společenská role, prestiž, prestižní artefakty, dominance, nerovnost, exkluze a další.

8 Naopak kopaničářský způsob zemědělství byl spojen údajně s matrilineární společností (Murphy 2004, 113).

znak bohatství. Vznikla nová společensky uznávaná profese muže orače a pravděpodobně také vozataje (čtyřúhelná nádoba se záprahem z Radošiny: *Němejcová-Pavůvková 1973*, 299, Abb. 3). Zhotovování plastik a rytin záprahu dobytčat (volků) bylo vyjádřením jejich důležitosti v tehdejšímu systému. Došlo proto ke zvýšení úlohy této fyzicky namáhavé práce a samotných oračů, z nichž někteří se stali kulturními hrdy (srov. Přemysla Orače jako mytického knížete, zakladatele české vládnoucí dynastie i státu, tvůrce zákonů).⁹ Orba pluhem vedla k intenzifikaci obilnářství umožňující v důsledku další specializace. Výsledek je příznivější pro muže v možnosti získání většího vlivu i bohatství a z toho plynoucího vzniku patrilokálního systému, nebo patrilinéárního principu (*Murphy 2004*, 113). Specializace se uplatnila např. v prospektorství, hornictví silicítů a rud kovů, kovářství ryzích kovů, v metalurgii kovových rud, zhotovování prestižního zboží, v směně takových výrobků na delší vzdálenosti díky zvýšení mobility vynálezem vozu, domestikace koní, ve válečnictví jako mimoekonomickém zdroji získávání bohatství mimo jiné za využití dále specializovaných zbraní atd.). Složky uspořádání do společensko-organizačních jednotek se také vyvíjely.¹⁰

9 Bájny Romulus vyoral hlubokou brázdou a založil věčné město Řím (*Vaniček 1865*, 43), u Germánů a Skandinávů to byl Ódin. Tak zvané „změjí/zmijí valy“ vyoral sv. Kuzma (Kosmas) a sv. Dēmjan (Damián), bájná dvojčata, kováři, aby uprostřed nich založili hlavní město Kyjevské Rusi, „matku ruských měst“ Kyjev (*Tréštil 2003*, 118–119, 123).

10 Uvádíme pro úplnost pouze stručné údaje. Velkorodina (*Říman a kol. 1987a*, 507; *Justoň 2017*, Pokrevní příbuzenství) má původ v neolitu. Mohly ji tvořit velké rodiny v dlouhých domech kultury s lineární, vypíchanou (a její oberluterbašské, gatterslebenské skupiny a rössenské kultury), s malovanou keramikou (jejich skupin, jako lengyelské kultury, moravsko-východorakouské skupiny malované keramiky apod.). Předpokládá se, že zde žily dečnínné rodiny jedné matky. Šlo v podstatě o rozšířenou rodinu. Velkorodiny hospodařily společně. Správa byla společná s významným hlasem nejstaršího člena/členů. Jde o společenskou organizační jednotku v rámci matrilinéárního, matrilokálního principu. Přesto lze spatřovat již zde přítomnost předků, a to na základě bohatě vybavených hrobů. Některé hroby mužů i žen měly velmi bohatou pohřební výbavu na pohřebišti z konce staršího a z mladšího stupně kultury s lineární keramikou ve Vedrovicích (*Ondruš 2002*, 28–30, 48–50, 54–57, 65–71, 110–115; *Krétina 2004*, 386, 387, 389).

V období eneolitu se předpokládá, že elementární společenskou jednotkou byla opět velkorodina, ale patriarchální. Vzrostlo společenské postavení muže jako orače, horníka (srov. *Neustupný 1967*, 28–30, 36–38, 41), kováře, metalurga, nebo kupce, a to díky jeho přirozeným schopnostem silnějšího jedince. Velkorodinu vedl nejzkušenější muž-otec jako patriarchální náčelník.

Několik rodin sourozenců a jejich rodin (matrilinéárních nebo patriarchálních velkorodin) tvořilo rod (*Říman et al. 1987a*, 348; *Justoň 2017*, Pokrevní příbuzenství; 2017, Rod). Byl nejnižší jednotkou kmenové organizace pokrevních příbuzných, vybrané skupiny z hlediska původu, se společným prapředkem v mateřské nebo v otcovské linii, tvořící menší sociální a hospodářský celek s určitou právní, případně náboženskou jednotou a s dalšími povinnostmi v čele se stařešinou, nebo radou starších. Je to exogamní společnost (*Murphy 2004*, 80). Předpokládá se, že rodové zřízení vzniklo na počátku mladého paleolitu. Šlo o tzv. mateřský rod (úloha matky rodu a představitelky kultu předků). Dnes existuje názor, že muži se snažili zaujmout „politický a sociální vliv“ již v rámci matrilinéárních společností (*Justoň 2017*, Pokrevní příbuzenství). Tzv. otcovský rod byl příznačný pro pojednávání období eneolitu s patriarchální velkorodinou jako společenskou a hospodářskou jednotkou. Předpokládá se, že patriarcha se snažil o získání největší části z hospodaření obcí (soulukové vlastnictví), o zvýšené společenské postavení a o přechod práv po jeho smrti především na mužské potomky. Nedošlo k tomu patrně násilím, ani ekonomickou závislostí, ale pravděpodobně určitou formou ideologického vlivu. Model nemusel být však tak přímočarý podle pokrevního příbuzenství, ale také podle sňatkových zvyklostí, nebo podle věkových skupin. Přísné vydělování matrilinarity/matrilokality a patrilinarity/patrilokality je záležitostí 2. poloviny 20. století (*Justoň 2017*, Pokrevní příbuzenství). Patriarcha se mohl stát rovněž představitelem kultu (předků, úrodnosti a plodnosti).

Patriarchální (rozšířený) rod charakterizuje svébytný místní společenský svazek s více úlohami a závazky období až do doby před vznikem nepřibuzenských smluvních společenských celků (předstátních a státních útvarů s centralizovanou mocí). Oproti tomu členové klanu nemohou doložit původ v úplné posloupnosti od jednoho předka (*Říman et al. 1986a*, 390; *Justoň 2017*, Rod). E. Neustupný (1967, 58) označuje rod za vyšší útvar, který mohl zahrnovat několik sídlišť.

Pozoruhodné společenství byl totemismus, povětšinou na úrovni rodu, někdy až kmene, s představami a kultovními praktikami o příbuzenství vyvěrajícím z jednotného původu z totemu (z totemové rostliny, zvířete, výjimečně i věci, například minerálu aj.) jako prapředka. Jde o klasifikační soustavu odrážející vazby mezi objekty v přírodě a uplatněnou každodenně jako dědičnou do tehdejší sociální oblasti (*Říman et al. 1987b*, 255; *Justoň 2017*, Totem).

Zvláštní typ v eneolitu byla obecina v rámci jedné vesnice (srov. *Pleiner 1978*, 280). Vyšší ekonomická jednotka několika rodů byla tzv. rodová, jinak také domová obecina (*Říman et al. 1986b*, 593; *Horský 2018*, Obecina) opírající se o pokrevně příbuzenské svazky. Rodová obecina tvořila univerzální společenskou samosprávnou jednotku. Zahrnovala zdroje, které potřebovali všichni lidé z vesnice, a proto je nemohli vlastnit jednotlivci nebo skupiny. Šlo např. o studny s pitnou vodou, potoky a řeky, cesty (průhon, výhon, vývoz), volnou půdu, pastviny, lesy a podobně. Pojetí vývoje od pokrevní po sousedskou obecinu je relativizováno přítomností středověkých obcí, z nichž některé byly založeny feudály (*Horský 2018*, Obecina).

Frátrie byly následné jednotky kmenové organizace v období starověku. Vznikly rozrůstáním původního rodu na další rody v rámci příbuzenských vztahů (se společně budovanou ekonomikou, obranou a podobně). Vyšší jednotka byla týla, která se skládala z tří fratrií.

Kmen je vyšší společenská organizační jednotka, která zahrnuje jednotlivé rody a rodiny. V kmenech se nadále udržoval pocit genealogické sounáležitosti. K jeho znakům patří jednotné území, společné vlastnictví půdy, některých nástrojů, podpora vzájemné pomoci v ekonomické oblasti, společný jazyk nebo nářečí, případně jméno kmene, zvyky, kult s rituály (náboženství) a kmenová endogamie. V čele kmenů stál náčelník, volený, nebo dědičný vůdce (*Říman et al. 1986a*, 412–413; *Justoň 2020*, Kmen). Kmen mohl naplnit v eneolitu také mimoekonomickou kooperaci při výbojích (např. kvůli nahromaděnému bohatství v sousedství, nebo přesunům způsobených změnou klimatu), tedy nejen jeho společenské a ekonomické poslání (*Neustupný 1967*, 57–58).

Kmen bylo již poněkud složitější ekonomické, politické a kulturní společenství. Vyšší organizační celky přináležely společenstvem se složitou stratifikací, které překračují rámec eneolitu. Další vývoj dospěl do fáze kmenových svazů představujících předstátní útvary, specifickou kategorií v procesu etatizace. Byla to vyšší forma, v níž postupně vyznívaly principy příbuzenských společenských celků na úkor nepřibuzenských smluvních vztahů. V současnosti se ale nespátuje v tribalismu nezbytný vývojový stupeň sociální organizace (*Justoň 2020*, Kmen). Nejvyšší mocenský útvar byl stát (starověký, městský, středověký, moderní) jako korporace se všemi jejími složkami.

4. 1. Atributy privilegovaných osob

Velká pozornost v souvislosti s ozdobami a symboly excelentnosti byla věnována u zemřelých především jejich hlavě (diadémy, různé ozdoby hlavy a účesu, náušnice aj.). Tvář byla a je vždy identifikační element (srov. zhotovování rituálních masek, později zlatých masek), mozkovna zřejmě jako již v pravěku poznané centrum idejí (posypávání lebky červeným barvivem u hrobových nálezů; trepanace od staršího neolitu k odstranění bolestí hlavy apod., nebo jako velmi zranitelné místo k usmrcení: rozbité lebky u skeletů v příkopu mladšího stupně kultury s lineární keramikou u Schletzu, VB Mistelbach: *Windl 1996*, nebo v hromadném hrobě v Talheimu, Bádensko-Württembersko: *Lüning 2002*, 126–127, Abb. 218 aj.).

Exponovanými částmi těla byl také krk a hrud' (náhrdelníky s přívěsky, nákrčníky, nebo honosné pektoralý). Ozdoby se dále nacházejí u pasu (ozdobné opasky) a na končetinách zemřelých (náramky, prsteny, nákotníky). Odznaky elit (diadémy, nákrčníky a dalšími) v bohatých hrobech včetně „domů zemřelých“ ze závěru eneolitu a prahu doby bronzové se zabývá J. Bátora (např. *Bátora 2002*, 55–120, 121–192; *2018*, 175–176, obr. 132–133).

4. 1. 1. Pozoruhodná ženská soška z Falkensteinu – Schanzboden

Ženská soška se zobrazením patrně suknice černou barvou (*obr. 1*) pochází ze sídliště ohrazeného oválným příkopem a valem z Falkensteinu – Schanzboden (Dolní Rakousko) z moravsko-východorakouské skupiny / mährisch-östösterreichische Gruppe (MOG) kultury s malovanou keramikou fáze MOG Ib. Má dvě spirály na hrudi namalované červenou barvou. Uvažuje se, že může jít o velký brýlovitý závěsek typu Malé Leváre (*Neugebauer-Maresch 1995*, 101, Abb. 46: 8).

Nález je významný z několika pohledů. Šlo by o velmi časný výskyt měděného závěsku v prostoru severní části středního Podunají ve fázi MOG Ib (asi 4615 – 4523 př. n. l.). Navíc byl zobrazen na ženském idolu. Analogickým nálezem je stéla ze Sionu (*Matuschik 1996*, 7, Abb. 9: 4). Poznamenáváme, že spirála a dvojice spirál také jako symbol má hluboký ikonografický význam. Nejpravděpodobnější výklad je dlouhé přežívání některých jevů matrilinearitu do delšího procesu rodícího se patrilineárního systému.

K brzkému výskytu ojedinělých zvláště měděných symbolů (brýlovitých závěsků, později lunicových pektoralů, nebo stříbrných a zlatých puklic) vyššího společenského statusu je příhodný údaj o možnosti velmi staré těžby a zpracování mědi v ložisku Rudna Glava na přelomu 6. a 5. tisíciletí př. n. l. (srov. *Antonović 2014*, 55–58; *Dobeš et al. 2019*, 41).

4. 1. 2. Plastika se „srpem“ sedící na „trůnu“ potiské kultury z Szegváru – Túzköves

Významná sedící plastika s obličejem směřujícím k obloze mimo „pozemský svět“ pochází ze sídliště potiské kultury (*obr. 2*). Unikátní dutá soška muže se našla pod troskami spáleného domu. Vzbuzuje dojem nadřazenosti a mysterióznosti. Nejvýznamnější symbol, velký srp (nebo zbraň?), má položený na pravém rameni a třímá ho v pravé ruce. Nese další atributy společensky vysoko postavené osobnosti. Má na pravém zápěstí šestinasobný, na levém dvojitý náramek a je opásán kolem zdůrazněného velkého břichu (snad jako dalšího znaku důstojnosti a blahobytu) širokým ozdobným pásem s dvojnásobnou klikátkou (motiv vklíněných krokvic) a s důlky (ozdobami) ve vrcholech (*Kalicz 1970*, 44–45, Taf. 32–34).

Zcela plochý trojúhelníkový obličej se zaoblenými rohy může zobrazovat masku symbolizující jeho alter ego. Nemusí jít proto přímo o zobraze-

Obr. 1. Falkenstein, VB Mistelbach (AT).

Ženská soška s malovaným brýlovitým závěskem typu Malé Leváre a malovanou suknicí z ohrazeného sídliště moravsko – východorakouské skupiny, fáze MOG Ib (podle *Lauermann 2009*, 62, Abb. 31).

Fig. 1. Falkenstein, Mistelbach dis. (AT).

Women's statuette with a painted spiral pendant of the Malé Leváre type and skirt from the enclosed settlement (causewayed enclosure) of the Moravian–East-Austrian group, the MOG Ib phase (after *Lauermann 2009*, 62, Fig. 31).

Obr. 2. Szegvár – Túzköves (HU). Náčelník s maskou, „srpem“, opaskem a náramky sedící na „trůnu“ (podle *Kalicz 1970*, Taf. 32).

Fig. 2. Szegvár – Túzköves (HU). Chief with mask, „sickle“, belt and bracelets sitting on the „throne“ (after *Kalicz 1970*, Taf. 32).

Obr. 3. Szegvár – Túzköves (HU). Náčelník se sekro-mlatem sedící na „trůnu“ (podle *Seleanu 2014*, obr. zadní strana vazby).

Fig. 3. Szegvár – Túzköves (HU). Chief with big axe / hammer sitting on the „throne“ (after *Seleanu 2014*, back of book binding).

ní božstva (Chronos: *Kalicz 1970*, 44; *Kovárník 1997*, 66–67), které nemuselo užívat masku, ale transcendenci „obřadníka“ se skrytou identitou, zástupce božstva vedoucího rituál, který zaujal vysoké společenské postavení a zprostředkovával komunikaci s božstvy, „dialog s vesmírem“ (*Kovárník 1997*, 31, 53, 55, obr. 28).

4. 1. 3. Plastika s velkým sekeromlatem sedící na „trůnu“ potiské kultury z Szegváru – Túzköves

Z Szegváru – Túzköves pochází konvolut celkově pěti podobných plastik sedících na „stoličkách/trůnech“, které nejpravděpodobněji dokládají „institucionalizaci“ vysokého společenského postavení vzniklého provázáním světské a náboženské moci. Vládnoucí moc byla zřejmě od počátku alibisticky požehnána souhlasem božstev (*Kovárník 1997*, 58, 63, 71 ad.). Další mužská soška zřejmě náčelníka má na pravém rameni velký sekeromlat (obr. 3; *Seleanu 2014*, 52, 56, obr. zadní strana vazby). Jde opětovně o atribut vysokého sociálního statusu. Třetí sedící mužská soška má zobrazen přes hrud' diagonálně probíhající ozdobný pás. Nepochybně je to další symbolika společensky privilegovaného muže náčelníka, kněze (?). Ženská soška bolerázské skupiny ze Zamárdi, Kom. Somogy (*Bánffy – Bondár – Virág 2003*, 135, Fig. 25), má symbolický pás zobrazený čtyřmi rýhami, přes nějž šikmo prochází obdobná „šerpa“, pás jdoucí přes rameno a mezi prsy, složený z pěti rýh. Pátá plastika je soška ženy opět sedící na „stoličce/trůnu“ s naznačeným slavnostní „ruchem“ z rytých meandrů, klikatek a rektilineárních motivů (vzory na textilu?). Jsou zde tedy čtyři sošky mužů s vysokým sociálním statusem a obdobná ženská terakota. Může to být doklad jednak vývoje patrilineární společnosti navazující na matrilineární, a to z jedné lokality, a jednak vysokého sociokultovního postavení určitých mužů i žen. Důležitý je paralelní výskyt stylově obdobných dutých ženských plastik s naznačenou „róbou“ sedících na „stoličce/trůnu“, kultovních nádob I a II, z Kökénydomb (*Kalicz 1970*, 45, Tab. 35–37). Jsou datované opět do potiské kultury. Významný je znovu jejich výskyt na jednom sídlišti. Nesmíme opomenout velmi významný nález uniformních zběžně zhotovených mužských keramických sošek s ptáčím zobrazením obličejů s otvory na pravém rameni pro topírka realisticky vytvářených miniatur sekeromlatů a bulavy (nalezeno jen 11!) včetně ústřední větší sošky v počtu 1 + 42 (hierarchie; počet zástupců rodin?) a bukrania z mladoneolitického sídliště ohrazeného dvojítm příkopem u Stubline-Crkvine v Srbsku. Našly se před pecemi pod destrukcí domu (svatyně?) z kultury

Vinča, stupně D2 (asi 4600 př. n. l.). Mohlo to být záměrné aranžmá družiny náčelníka s bojovníky buď v rituálně, nebo také náhodně spáleném domě, nebo o uspořádání sošek k zažehnání blížícího se napadení osady nepřáteli, případně (srov. rituální válečnictví) o zobrazení skupin hráčů (*Crnobraja* 2011, 136, 139, 141–142, Fig. 5–10). Nevylučujeme, že mohlo jít také o religiózní zobrazení (mytičtí bojovníci, božstvo? s atributy).

4. 1. 4. Světoznámá stříbrná ženská soška z Hasanoglanu se zlatými aplikacemi

Unikátní doklad zdůrazňující význam zejména hlavy, krku a prsou jako aplikace ve zlatém kovu (způsobujícího odraz světla, zář) je světoznámá stříbrná soška kněžky nebo bohyně údajně z hrobu v Hasanoglanu (*obr. 4*) v Anatolii z doby bronzové, asi 2000 př. n. l. (*Roaf* 1998, 117, *obr.*). Obě dlaně má položené na břiše. Gesto zdůrazňuje symboliku kultu plodnosti a úrodnosti starověkých zemědělců. Pozornost upoutávají rovněž následně (po odlití sošky) přidané zlaté plechové pásy jako součást ozdoby trupu (*obr. 4*). Uvedené zkřížené pásy se doposud označovaly za znázornění oděvu. Probíhají přes ramena na hrudi, kde se charakteristicky kříží mezi prsy i na zádech. Konce pásů byly jakoby podvlečeny pod pásem, který obepíná břicho. Jde patrně o důležitý atribut s významnou ženskou symbolikou kultu úrodnosti a plodnosti za účasti kultu Slunce velmi úzce souvisejícího s úrodností. Nákotníky ze zlaté tyčinky byly také přidělané k sošce dodatečně po jejím odlití. Šestinasobné náramky na zápěstích této plastiky byly odlity. Pásky zkřížené mezi prsy vykazuje několik známých ženských (plochých „houslovitých“) idolů badenské kultury, jako například z Bešeňova, Slovensko (srov. *Němejcová-Pavůvková – Šiška* 1970, 198, tab. LXXIV: 4a–b).

Gynekomorfní symboliku (srov. *Kovárník* 2000; *Zápotocký* 2000b) jako další důležitý symbol kultu úrodnosti a plodnosti sledujeme v prostoru střední Evropy ještě v období středního eneolitu. Jmenujeme amforovitou nádobu badenské kultury (BK, asi 3350 – 3000 př. n. l.) z eneolitického hradiště Hlinsko, okr. Přerov, s plně modelovanými prsy na největší výduti a mezi nimi s analogickým „X“ motivem (*obr. 5*) z plastické pásky (*Pavelčík* 1982, Abb. 7). Další zobrazení pásů zkřížených mezi (dutě) vymodelovanými prsy se nacházejí na gynekomorfní nádobě BK např. z Fonyódu – Bézsényi-pusztty (hrob č. 1) a na části další nádoby z Koroncó (*Banner* 1956, 28, 37, Taf. XI: 1, XIII: 7). Nádherná kultovní gynekomorfní nádoba BK s pažemi v adoračním gestu a zdobenými řadami vpichů z Ráckeve má opět na hrudi mezi prsy zkřížený pás sestávající z trojnásobných rytých linií (*Kalicz* 1970, 73, Abb. 45). Ženský prs s důlkovanou plastickou páskou z obdobné nádoby se vyskytl mezi nálezy bolezského typu na hradišti Kutná Hora – Cimburk (*Zápotocký* 2000a, 69, Taf. 19: 2, 41: 1) a řivnáčské kultury na hradišti Kutná Hora – Denemark (*Zápotocký* 2000c, 105, *obr.* 34: 11). Zlomek gynekomorfní nádoby s dutě modelovanými prsy a přesekávanou plastickou páskou pod nimi pochází z vrstvy C z hradiště Starý Zámek u Jevišovic (*Medunová-Benešová* 1981, 141, 156, Taf. 180: 2).

Obr. 4. Hasanoglan, Anatolie (TR).

Stříbrná ženská soška. Hlava, krk, prsy, opásání trupu a nákotníky jsou zlaté (podle *Roaf* 1998, 117, Fig.).

Fig. 4. Hasanoglan, Anatolia (TR). Silver female statuette. The head, neck, chest, torso and anklets are gold (after *Roaf* 1998, 117, Fig.).

Obr. 5. Hlinsko – Hůra (u Lipníku nad Bečvou), okr. Přerov (CZ). Gynekomorfní nádoba s motivem „X“ mezi prsy (podle *Pavelčík* 1993, Fig. 109: 3).

Fig. 5. Hlinsko – Hůra (at Lipník nad Bečvou), Přerov Dist. (CZ). Gynaecomorphic vessel with crossed bands between the breasts (after *Pavelčík* 1993, Fig. 109: 3).

Zcela ojedinělý je doklad takových zkřížených pásů namalovaných mezi výraznými plastickými modely prsů u rekonstruovaných nejméně sedmi ženských trupů v životní velikosti s šikmo vztyčenými pažemi (adorační gesto?) v minimální délce sedmi metrů na stěně svatyně s malovanou výzdobou bílých bodů zachráněných ze dna Bodamského jezera v Bodman-Ludwigshafenu. Jejich stáří je 3850 př. n. l., což odpovídá počátku kultury Pfyn. Scéna by měla zobrazovat matku kmene a uctívání ženy. Ženské postavy by měly být bohyně. Mezi jednotlivými postavami se nacházejí také malby podobné stromům, které by snad souvisely s porodem. Mohlo by jít také o posvátné stromy kmene. Podobné nálezy pocházejí ze Sipplingenu (např. *Hasenfratz – Heumüller – Köninger 2004*, 8). Upoutává však část až celý „obrvený“ disk, pravděpodobného Slunce s paprsky, na trupu v místech hlavy. Mohlo by jít o zobrazení východů/západů Slunce a o jeho kulminaci. Nejde zřejmě o měsíční fáze, protože by byl zobrazen také půlměsíc. Lze se zamýšlet, že by to mohlo být zobrazení spojené opět s kultem úrodnosti a plodnosti „Magna Mater“ spojené se slunečním kultem. Velké zobrazení na stěně lze přirovnat k fresce a může vyjadřovat velmi důležitý mytický, religiózní příběh určité doplněný při obřadu slovním doprovodem. Můžeme s nadsázkou říci, že jde o eneolitický „komiks“.

Vzhledem k tomu, že se pásy zkřížené mezi prsy vyskytují výhradně vždy na rituálních předmětech, jako u ženských sošek, gynekomorfních nádob, nebo maleb, jsou pravděpodobně znakem výjimečnosti zobrazovaných bytostí a artefaktů.

4. 2. Nálezy atributů předáků/náčelníků/vládců a kněží

Se symboly výjimečnosti jejich nositelů se setkáváme například v depotech, nebo v hrobech těchto osob. Hroby s bohatou výbavou se vyskytují již v mladém paleolitu. Nákladná pohřební výbava bohatých hrobů je odlišuje od ostatních hrobů pouze s jednoduchou výbavou nebo dokonce bez ní. Můžeme proto usuzovat podle nich na společenskou diferenciaci členů pravěkých komunit. Jde o velmi důležitou tematiku. Zamýšlíme se věnovat jejich rozboru proto v samostatném článku.

4. 2. 1. Nálezy symbolů společensky výše postavených osob v depotech

Nálezy symbolů moci v hrobech mají jednoznačný význam. Složitější vysvětlení je právě u symbolů mocných v depotech. Mohlo jít také o votivní depoty, o vlastnické poklady těchto cenných předmětů z drahých kovů (náčelníků), ale i kupců (distribuční depoty), nebo o sklady metalurgů (jednak nových, jednak poškozených výrobků, odpadu a nezpracované suroviny pro další výrobu). Nevylučujeme, že některé z cenných nálezů v pokladech mohly být prvotně součástí hrobové výbavy společensky významných příslušníků societ. V každém případě šlo o velmi cenné předměty, které byly v osobním vlastnictví bohatých jedinců. Stanovisko A. F. Hardinga (2000, 352), že jako depoty lze považovat hromadné nálezy dvou a více předmětů vyskytujících se pouze mimo plochu sídlišť nebo pohřebišť, není jednoznačné, ale relativní. Šlo by pouze o votivní depoty (obětiny např. u pramenů, potoků, řek, jezer, pod posvátnými stromy, v posvátných hájích nebo areálech) nebo o uschované soubory předmětů kupců „na cestě“ podél tras starých stezek většinou nedaleko dominantních prvků staré kulturní krajiny (distribuční depoty). Víme, že depoty pocházejí právě ze sídlišť, často z opevněných výšinných i nížinných polyfunkčních center a také z úkrytů v (destruovaných) domech. Hromadné nálezy měděných předmětů privilegovaných mužů se vyskytují od samotného počátku doby měděné jihovýchodní Evropy v kulturním prostředí malovaných kultur (srov. *Lichardus-Itten 1991*) a samozřejmě také od prahu eneolitu střední Evropy.

4. 2. 2. Nejstarší pektorál v Evropě z depotů z vrchu Kotouč u Štramberka

Naprosto unikátní z hlediska přítomnosti významných osob s předním uplatněním ve společnosti je nález pektorálu (*tab. 1: 1*) z měděného plechu v depotu ze známého výšinného hradiště Kotouč u Štramberka, okr. Nový Jičín (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 395, 399, obr. 6). Přináleží do moravské jordanovské skupiny (asi 4300 – 4050 př. n. l.). Uvedený předmět je v podstatě širší plechový nákrčník, doposud nejstarší lunicový pektorál v Evropě (*typ Štramberk*).

Vyklenutí pektorálu na vnější stranu uprostřed jeho oblouku je názorný doklad, že jej užíval muž, náčelník, při slavnostních příležitostech. Pektorál měl pocházet z údajného prvního depotu z tzv. Chalupovy sbírky.¹¹ Patřila by

11 Jde o staré nálezy vyzvednuté dělníky v kamenolomu (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 413–414).

1

2

Tab. 1. 1 – Štramberk – Kotouč, okr. Nový Jičín (CZ). Pektorál z mědi typu Nógrádmарcal, symbol elity z časného eneolitu, nejstarší ve střední Evropě (podle Šikulová – Zápotocký 2010, obr. 6, bez měřítka); 2 – Štramberk – Kotouč, okr. Nový Jičín. Velká brýlovitá zápona typu Malé Leváre z mědi typu Nógrádmарcal (podle Šikulová – Zápotocký 2010, obr. 7: 1, bez měřítka).

Tab. 1. 1 – Štramberk – Kotouč, Nový Jičín Dist. (CZ). Pectoral made from the copper of the Nógrádmарcal type, a symbol of the early Eneolithic elites, the oldest in Central Europe (according to Šikulová – Zápotocký 2010, Fig. 6, without scale); 2 – Štramberk – Kotouč, Nový Jičín Dist. Big spiral pendant of the Malé Leváre type made from the copper of the Nógrádmарcal type (after Šikulová – Zápotocký 2010, Fig. 7: 1, without scale).

Tab. 2. Štramberk – Kotouč, okr. Nový Jičín (CZ). Velká terčovitá puklice typu Stollhof ze stříbrného plechu s trojicí vypnulín, pohled z přední a zadní strany (podle Šikulová – Zápotocký 2010, obr. 7: 2–3, bez měřítka).

Tab. 2. Štramberk – Kotouč, Nový Jičín Dist. (CZ). Big target plate of the Stollhof type made of silver sheet metal, view from the front and back (after Šikulová – Zápotocký 2010, obr. 7: 2–3, without scale).

k němu snad ještě část ramene sekery s křížovým ostrím rovněž z antimonové mědi skupiny C1B (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 412, 414, obr. 5: 1, 4; 6).

4. 2. 3. Velká stříbrná puklice s třemi vypnulínami z depotů z vrchu Kotouč u Štramberka

Zcela unikátní je také nález velké kruhové stříbrné puklice/závěsku s třemi vypnulínami (*tab. 2*). Dva páry perforací probité z vnější strany na okraji v jeho horní třetině u dvojice vypnulín poukazují, že byl nošen jako náprsník. Ostré hrany na vnitřní straně nebyly zabroušeny. Tato puklice byla proto pravděpodobně vypodložena kůží. Plechová stříbrná puklice přináleží k typu Stollhof. Má velký průměr 214 mm a tloušťku plechu 0,5 – 1 mm. Jde o nález z dodatečně rekonstruovaného celku, předpokládaného druhého depotu z roku 1922 (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 408, 410–411, obr. 7: 2–3). S puklicí z Vanovic (*tab. 3*) to jsou nejstarší nálezy svého druhu v Evropě spadající do moravské jordanovské skupiny (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 408–409). V posledním období se stáří velkých stříbrných puklic poněkud rozšiřuje vzhledem k případnému datování právě nálezu z Vanovic, okr. Blansko, do období od moravské jordanovské skupiny do baalberského stupně KNP (*Malach – Štrof 2015*, 23–24; *Šmíd 2017*, 210). Ostatní puklice typu Stollhof jsou ze zlata.

Poklad ze Štramberka – Kotouče údajně zahrnoval kromě této unikátní stříbrné puklice také velký brýlovitý závěsek/záponu (*tab. 1: 2*) typu Malé Leváre (*Pavelčík 1979*, 334, mapa 2; *Matuschik 1996*, 34, Tab. 1; *Šikulová – Zápotocký 2010*, 407–409, 413, obr. 7: 1, 10).¹²

4. 2. 4. Velká stříbrná puklice s třemi vypnulínami z Vanovic, okr. Blansko

Druhá jedinečná velká stříbrná puklice typu Stollhof (*tab. 3*) byla objevena v katastrálním území Vanovic, okr. Blansko (*Malach 2014*; *Malach – Štrof 2015*; *Dobeš et al. 2019*, 29). Byla uložena v hluboké míse (keramické schráně) s dovnitř vklopenými plecemi a čtyřmi plochými kruhovými výčnělky na okraji. Vykazuje doznívání tradic MOG (epilengyel) do KNP. Překrývala ji druhá mísa umístěná dnem vzhůru se čtyřmi rozevřenými plastickými páskami tvaru „A“ na plecích (*Malach – Štrof 2015*, 19–20, 29, obr. 2, tab. 1: 1–2, 4). Puklice má průměr 220 mm a stávající hmotnost 165,16 g. Byla zhotovena z plechu o tloušťce 1 mm. Má opět tři větší polokulovité vypnuliny s dvojicí v horní polovině terče. Nacházejí se u nich dva a dva podélné otvory k zavěšení (*Malach – Štrof 2015*, 20, obr. 1, 4–5, tab. 1: 3). Terčovitá puklice tvoří paralelu k stříbrné puklici z hradiště Štramberk – Kotouč. Autoři označují celý nález za rituální obětinu a zařazují jej do doby od závěru moravské jordanovské skupiny až po počátek KNP (*Malach – Štrof 2015*, 22–23, 29, 31), což odpovídá datování stříbrné terčovité ozdoby ze Štramberka – Kotouče (*Šikulová – Zápotocký 2010*, 408–409). Vrchní, krycí mísa je datována do počáteční fáze baalberského stupně (*Šmíd 2017*, 210). Otázkou k datování však zůstává, po jak dlouhou dobu byla užívána, nebo uchovávána drahocenná puklice s velkou symbolickou i estetickou hodnotou? Uvádíme, že kamenné napodobeniny puklic typu Hlinsko pocházejí z výšinného hradiště u Statenic, okr. Šumperk (*Daňhel 2014*, 185–186, obr. 9), zřejmě opevněného již systémem příkopu a valu. Z výzkumu pochází keramický depot obsahující kromě jiného větší a menší dvouuchou amforu, zlomky hrnců a také větší kantaroidní (s výraznými uchy vysoko přesahujícími okraj) hrnek/pohár, který datujeme do moravské jordanovské skupiny. R. Malach a A. Štrof (2015, 24–26) správně poukazují na vzácný výskyt stříbrných šperků na počátku eneolitu a obecně v pravěku Evropy oproti zlatu a usuzují na zpracování ryzího kovu pravděpodobně v jednom šperkařském centru. S jejich upozorněním na velké množství stříbra u puklic z Vanovic i ze Štramberka – Kotouče ve srovnání s nálezy z Předního východu také lze jen souhlasit.

Analogické ozdoby ze zlata se nacházejí v tiszapolgárské kultuře. Paralely můžeme sledovat také v nálezech zlatých antropomorfních puklic bodrogkeresztúrské kultury. Vzhledem k tomu, že jsou zhotoveny z velmi tenkého zlatého plechu, bývají zdobené jemnými vybiřenými motivy (*Makey 1985*; *Lažarovič, Gh. – Lažarovič, C.-M. – Constantinescu 2015*, 338, 340, Fig. 20a–c). Dva kusy jsou známe z kulturního prostředí Balaton-Lásinja z lokality Csáford (*Virág 2003*, 131, Fig. 15). Dvojice otvorů k zavěšení se u nich nacházejí v horní třetině, ale opačně orientované s jednou vypnulínou nahoře a dvěma dole. Puklice patří mezi zcela výjimečné nálezy. Nálezy puklic typu Stollhof jsou prozatím známe z Karpatské kotliny, středního Podunají a z Moravy (*Pavelčík 1979*, 323, 328, 334, mapa 1; *Šikulová – Zápotocký 2010*, 407–409, 413, obr. 7, 10; *Dobeš et al. 2019*, 25, 42, 44, 45). Předpokládá se, že puklice s dvěma vypnulínami v horní části a s jednou v dolní by mohly symbolicky zobrazovat ženskou postavu v ideologickém pojetí

12 Uvažuje se však o jeho poněkud nižším stáří, protože stopové prvky jsou obdobné jako v mědi typu Mondsee (*Dobeš 2019*, 34, 43–44).

Tab. 3. Vanovice, okr. Blansko (CZ). Druhá velká terčovitá puklice typu Stollhof ze stříbrného plechu s trojicí vypnulin, pohled na část z přední strany a na rekonstruovanou puklici ze zadní strany (podle *Malach – Štrof 2014*, obr. 4).

Tab. 3. Vanovice, Blansko Dist. (CZ). The second big target plate of the Stollhof type made of silver sheet metal, view from the front and back (after *Malach – Štrof 2014*, Fig. 4).

kultu plodnosti a úrodnosti přetrvávajícího od neolitických zemědělců. Podporují to nálezy zlatých velmi stylizovaných antropomorfních plechových závesků s dvěma vypnulínami v horní části a jednou vypnulínou uprostřed pod nimi bodrogkeresztúrské kultury, například z Hatvan-Újtelep (Patay 1958, 39, Taf. XV: 11; Kalicz 1970, 85, Taf. 61; Virág 2003, 131, Fig. 16), nebo Jászladány a Magyarhomorog (Virág 2003, 131, Fig. 14). Doplnujeme, že trojice vypnulín na popisovaných velkých puklicích se obdobně objevuje jako typické anatomické zobrazení na trupu ženských terakot z neolitu a staršího eneolitu.

Velikost stříbrného terčovitého závesku a jeho velká hodnota měla pravděpodobně vyvolat efekt ohromení a přispět k respektu ostatních členů society. Otázkou zůstává, kdo puklici nosil, zda žena nebo muž? Uvažuje se o mužích náčelnících a kněžích (Šikulová – Zápotocký 2010, 409; Malach – Štrof 2015, 29), nebo podle (časově i geograficky vzdálených) analogických terčů (někdy i v počtu dvou) na hrudi významných válečníků (náčelníků) indiánského kmene z Floridy na rytině z roku 1591. Existují rovněž úvahy o případném zavěšení puklice na významném místě sídliště nebo kultuistě (Malach – Štrof 2015, 29, obr. 6).

Výskyt stříbrných předmětů v pravěku byl vzácnější než ze zlata. B. Helwig (2014, 412–413, 415, Tab. 1; zde další literatura) konstatuje, že prestižní stříbrné předměty se rozšířily v západní Asii, v Levantě, oblasti Mezopotámie a v sousedních územích až od 4. tisíciletí př. n. l. v období pozdního chalkolitu během formativní fáze urbánního procesu počínaje časnou fází Uruk IV (v Íránu Sialk IV/1 a v jižním Kavkazu v období kultury Kura-Araxes). Z uvedeného je zřejmé, že získávání stříbra začalo probíhat na podnět poptávky od tvořících se elit. Vyskytují se i v majkopské kultuře (Helwig 2014, 415, 3a). Nejstarší předměty pravděpodobně byly ze vzácného ryzího stříbra. Výchozy rud stříbra (oxid olovnatý) v dnešním Íránu se nacházely na vysokohorských plošinách. Nejstarší dílny zpracovávající stříbro již kupelací (Arisman, střední Írán, Tepe Sialk III 6–7) pocházejí z poloviny 4. tisíciletí před n. l. (Helwig 2014, 413, 415, Fig. 2, 3a–b). Velké stříbrné puklice z depotu na Kotouči u Štramberka a z vota u Vanovic vykazují srovnatelné, nebo ještě poněkud vyšší stáří, což je pozoruhodné.

Význam luxusních předmětů určených pro tehdejší noblesu zdůrazňují rovněž ostatní nálezy. Uvedený nález měděného pektorálu, velkých stříbrných puklic a dalších z počátečního období eneolitu poukazuje, že již v této době byl vytvořen společenský soubor zvykových norem, „institut“ mocných jedinců, předáků/náčelníků/vládců. Nálezy z hradiště na dominantním vrchu Kotouč s jeskyní Šipka a Čertova díra na východním okraji Moravské brány potvrzují velký význam této nejdůležitější přírodní tepny mezi kulturními komorami v Podunají, Poodří a Povislí (směrem až k pobřeží Baltu) také v období časného (raného, nejstaršího) eneolitu. Obdobně je tomu s nálezem velké terčovité stříbrné puklice z Vanovic jako cennosti ukryté ve schráně složené ze dvou hlubokých mís v místech průběhu západní větve Jantarové stezky.¹³

Obr. 6. Hlinsko – Hůra (u Lipníku nad Bečvou), okr. Přerov (CZ). Depot měděných puklic typu Hlinsko a spirálovitých náušnic typu Hlinsko v šálku moravské jordanovské skupiny/ kultury nálevkovitých pohárů (podle Pavelčík 1979, Fig. 2).

Fig. 6. Hlinsko – Hůra (at Lipník nad Bečvou), Přerov Dist. (CZ). Treasure of copper decorations stored in a cup of the Moravian Jordanów group / Funnel Beaker culture (after Pavelčík 1979, Fig. 2).

13 Šlo o úsek velmi staré dálkové stezky, která byla ve vrcholném středověku označována jako Česká stezka křížící se v prostoru Malé Hané s Trstenickou stezkou (Křel 2011, příl. 1, č. 5, 30).

4. 2. 5. Měděné šperky z hradiště Hlinsko u Lipníku nad Bečvou

Další výjimečný depot z hradiště Hlinsko u Lipníku nad Bečvou opět pochází z území Moravské brány. Nález měděných ozdob se skládá z dvou kusů spirálových náušnic, brýlovitého závěsku typu Jordanów a tří plechových puklic s třemi vypnuliny (obr. 6). J. Pavelčík (1979, 319–322, obr. 1–3, 10) datoval depot do BK. M. Dobeš řadí depot z Hlinska od epilengyelského období až do počátku staršího eneolitu podle depotu z Vanovic a přítomnosti arzénové mědi typu Mondsee (Dobeš et al. 2019, 42–45).¹⁴ M. Dobeš (2013, 54) nevylučuje, že rovněž nálezy závěsků typu Jordanów souvisejí určitě s výbavou společensky výše postavené osoby, třebaže jsou menších rozměrů.

H. Parzinger vyčlenil nálezy měděných puklic s trojicí vypnuliny o menším průměru z typu Stollhof a zařadil měděné puklice v souvislosti s jejich výskytem na sídlišti Hornstaad-Hörnle I (s datem 3917 – 3902 BC) jako typ Hlinsko (Parzinger 1992; Matuschik 1996, 32, 97, Tab. 1). Je zřejmé, že puklice z měděného plechu jsou imitacemi velkých zlatých puklic typu Stollhof (Makkay 1985, 16) a nepochybně i těch stříbrných.

4. 2. 6. Další hromadné nálezy těžkých měděných předmětů, dokladů elit, z Moravy

Výčet doplňujeme pouze informativně v souladu s názvem článku některými depoty těžkých měděných předmětů z Moravy jako dokladů cenných artefaktů s velkou mírou směnné hodnoty. Seznam obsahuje nejméně 22 dalších lokalit s již uveřejněnými nálezy.¹⁵ Údajný depot z katastrálního území Bystřice pod Hostýnem, okr. Kroměříž, tvořily dvě ploché sekery typu Lešná z časného eneolitu (jordanovská skupina, resp. starší fáze keramiky s brázděným vpichem) a typu Altheim (?) (Říhorský 1992, 63, 68, 72, Taf. 9: 91; 11: 118; Dobeš et al. 2019, 26, 31, 32). V muzeu v Kyjově jsou uloženy dvě měděné sekery první typologické skupiny z předpokládaného depotu, jedna typu Hartberg (446 g), druhá typu Stollhof (657 g) z mědi typu Nógrádmárcal, které by opět přináležely do horizontu jordanovské skupiny (Říhorský 1992, 60, Taf. 9: 80, 86; Dobeš et al. 2019, 10, 27, 31, 40, 42, obr. 6: 2, 12: 6). Sklad z katastru Nedakonic, okr. Prostějov, zahrnoval dvě ploché sekery typu Stollhof první typologické skupiny, dláto a koláče z antimonové mědi typu Nógrádmárcal. Datován je do jordanovské skupiny časného eneolitu (Říhorský 1992, 60, 274, Taf. 8: 74–75; 76: 1219; Dobeš et al. 2019, 27, 33, 42, 43). Depot z katastrálního území Strážnice, okr. Hodonín, tvořily dva sekeromlaty, oba typu Székely-Nádudvar (2345 g, 1610 g). Datování depotu by bylo na úrovni jordanovské skupiny. M. Dobeš předpokládá možnost sounáležitosti s nálezem ploché sekery první skupiny typu Lešná díky blízkosti jejich nálezu (Říhorský 1992, 25–27, 63, Taf. 1: 8; 2: 9; 10: 94; Dobeš et al. 2019, 21–22, 25, 28, 32, obr. 2: 2–3, 10: 2, 3). Shrnujeme pro úplnost staré nálezy sporných depotů z raně eneolitického hradiště Kotouč u Štramberka, okr. Nový Jičín. První rekonstruovaný depot ze sbírky E. Chalupy měl obsahovat pektorál (Šikulová – Zápotocký 2010, 395, 399, obr. 5: 1; 6) a tlíní rameno sekery s křížovým ostřím typu Nógrádmárcal (?), oba z mědi typu Nógrádmárcal s příměsí stříbra a antimonu (Říhorský 1992, 35, Taf. 4: 31; Šikulová – Zápotocký 2010, 412, 414, obr. 5: 4; Dobeš et al. 2019, 43). Druhý rekonstruovaný depot z hradiště Kotouč u Štramberka pocházející ze sbírky J. Kytlicy obsahoval velkou stříbrnou puklici typu Stollhof (Šikulová – Zápotocký 2010, 408, 410–411, obr. 7: 2–3; Dobeš et al. 2019, 45) a brýlovitý závěsek/záponu typu Malé Leváre (Pavelčík 1979, 334, mapa 2; Matuschik 1996, 34, Tab. 1; Šikulová – Zápotocký 2010, 407–409, 413, obr. 7: 1, 10; Dobeš et al. 2019, 42, 44). Další těžké měděné předměty z tohoto hradiště postrádají nálezové okolnosti. Nepochybně však souvisejí s životem v tomto centru. Soubor tvoří plochá sekera asi typu Jordanów (Říhorský 1992, 60, Taf. 9: 84; Šikulová – Zápotocký 2010, 412, obr. 5: 3, tab. 1; Dobeš et al. 2019, 44), další plochá sekera (Říhorský 1992, 64, Taf. 10: 100; Šikulová – Zápotocký 2010, 412, obr. 5: 5) a plochá sekera asi typu Rudimov (Říhorský 1992, 63, Taf. 10: 95; Šikulová – Zápotocký 2010, 411–412, obr. 5: 2, tab. 1). Známý depot z katastru Velehradu, okr. Uherské Hradiště, obsahoval dýku typu Malé Leváre a dvě dláta z antimonové mědi typu Nógrádmárcal. Časové zařazení se váže s jordanovskou skupinou (Novotná 1982, 316; Říhorský 1992, 5, 257, Taf. 73: 1154–1155; 84A; Dobeš et al. 2019, 29, 33, 42, 43; Menoušková – Fikrle 2019, 3–5, obr. 3–4, tab. 1). Tři sekery

14 Uvedené kusy náušnic typu Hlinsko, závěsku typu Jordanów a měděných puklic typu Hlinsko by se měly vyskytovat v raném eneolitu v časovém horizontu epilengyelských skupin od jihozápadního Slovenska (skupina Ludanice), přes východní Rakousko (náušnice z Wien 23-Leopoldau, obj. 1934; Purbach, tzv. gemischte Gruppe: Ruttkay 1988, 226, Abb. 5: 1; 1995, 142, Abb. 11: 4; 2004, 151, Abb. 6), Moravu (moravská jordanovská skupina) do Čech (Praha-Đáblice, hrob ženy jordanovské skupiny, dva brýlovité závěsky typu Jordanów: Novotný 1950, 235), Dolního Slezska (např. Jordanów Śląski, hroby) a až na Kujavy (např. Brześć Kujawski, hroby). Území výskytu zahrnuje také Transdanubii (skupina Balaton, např. náušnice Zalavár-Mekenye: Kalicz 1973, 140, Abb. 8: 2–3). Uvádíme, že nádoby tzv. smíšené skupiny z Wien 23-Leopoldau, obj. 1934, vykazují některé epilengyelské znaky. Jde zejména o část mísy na nožce s plastickou páskou na přechodu dna mísy a nožky (Ruttkay 1988, 226; 1995, 140, 142, Abb. 11: 16 ad.). Je příznačná pro jordanovskou skupinu.

15 Víme o tom, že existují další nové detektorové nálezy tzv. těžkých měděných předmětů i jiných, které jsou prozatím v držení soukromých osob.

s křížovým ostrím typu Jászladány z čisté mědi N/E00 sedmihradského původu z jordanovské skupiny tvořily depot z katastrálního území Velkých Losin, okr. Šumperk (Říbovský 1992, 33–34, Taf. 3: 21–22; Dobeš et al. 2019, 22, 29, 30, 43, tab. 3: 1–3, 11: 1–2, 5).

Depot z výšinného hradiště Laškov – Rmíz, okr. Prostějov, obsahoval dýku typu Mondsee (?) a plochou sekeru typu Altheim. Patří do kultury nálevkovitých pohárů (KNP) staršího eneolitu (Šmíd 2009, 141–143, Abb. 2–3; Dobeš et al. 2019, 27, 33, 44). Z katastru Plumlova, okr. Prostějov, pochází depot s dýkou typu Mondsee a dvěma plochými sekerami typu Altheim z období KNP (Říbovský 1992, 69, 72, Taf. 11: 122–123; Šmíd 2009, 143–147, Abb. 2–4; Dobeš et al. 2019, 28, 44).

Tři menší dláta tvořila depot klasické fáze BK středního eneolitu podle soudobého sídliště z katastrálního území Starého Města, okr. Uherské Hradiště (Pavelčík 1958, 94, tab. 10: 3; Říbovský 1992, 259, Taf. 73: 1158–1159; Dobeš et al. 2019, 28, 46).

Plochá sekera typu Pölsals a šídlo byly součástí depotu (?) z Brna-Bosonoh. Sekery typu Pölsals se mohou vyskytovat v mladším stupni BK, v jevišovické kultuře (JK) v časovém rámci mladšího eneolitu (Kazdová – Šebela 2000, 184, 2: 12, 2: 11; Dobeš et al. 2019, 26, 33, 47). Jde o nález z hradiště JK. Depot z eneolitického hradiště v Brně-Lišni tvořila plochá sekera typu Baranda pravděpodobně z mědi typu Mondsee, sekera s okem typu Fajsz (z mědi odlišného složení), dláto se zesíleným dřikem a šídlo. Pocházejí podle stratigrafické pozice z JK (Říbovský 1992, 71–72, Taf. 5: 36; 11: 117; 73: 1157; Dobeš et al. 2019, 26, 46). Větší depot z katastru Prace, okr. Brno-venkov, obsahoval čtyři ploché sekery typu Rudimov, dvě typu Vinča, po jednom kuse typu Altheim a typu Zwerndorf. Všechny typy seker lze datovat do horizontu od mladšího stupně BK po mladší eneolit (Říbovský 1992, 66–69, 71–72, Taf. 10: 104, 107–108; 11: 109, 114, 120, 124; 12: 134; Pavelčík 1991, 22; Dobeš et al. 2019, 28, 33). Dva artefakty tvořily depot z katastrálního území Stavenic, okr. Šumperk. Šlo o sekeru s okem typu Corbasca (604 g) a plochou sekeru typu Rudimov (363 g), které pocházejí z období od mladšího stupně BK po JK (horizont závěru středního a mladšího eneolitu) právě s příznačným výskytem seker typů Fajsz a Corbasca (Dobeš et al. 2019, 21, 28, 30–31, 33, 46, obr. 4: 1, 2, 11: 3, 4). V blízkosti na rozhraní s katastrem Úsov se nachází výšinné hradiště opevněné obloukovým příkopem jako předpokládané sídlo elit. Soubor z Tvoříhráze, okr. Znojmo, tvořily dvě ploché sekery typu Vinča, které se mohou vyskytovat v období od mladšího stupně BK po JK (Nejedlá – Stuchlík 2013, 59–61, obr. 2; Dobeš et al. 2019, 29, 33). Z okolí obce pochází ještě další exemplář typu Vinča (Říbovský 1992, 74, Taf. 12: 135). Opět jde o nálezy soustředěné v povodí Jevišovky, významné archeologické oblasti. Plochá sekera typu Zwerndorf (varianta typu Altheim) a sekera s okem typu Corbasca pocházejí z katastrálního území Vevčic, okr. Znojmo (Říbovský 1992, 5, 37–38, 68, 71, Taf. 5: 35; 11: 116; Dobeš et al. 2019, 27). Plochá sekera typu Zwerndorf by časově spadala přibližně do závěru středního (mladší stupeň BK) až mladšího eneolitu (JK), kam by přínáležel také typ Corbasca (Dobeš et al. 2019, 30–31, 33, 46). Opět jde o polohu v povodí Jevišovky s početnými lokalitami včetně centrálních osad (jako výšinná hradiště Plaveč – Šance, případně Grešlové Mýto – Mírovec, Jevišovice – Starý Zámek, Výrovce – Velká skála, Výrovce – Na Kopci/Na Brtníku ad.).

Malý depot ploché sekery typu Budkovice a jehlice s roztepanou a esovitě svinutou hlavicí, která jej časově určuje do KZP pozdního eneolitu, pochází z katastru Budkovic, okr. Brno-venkov (Říbovský 1992, 70–72, Taf. 8: 70; 12: 129; 85B; Dobeš et al. 2019, 26). Může dokládat přítomnost elit také v tomto období. Zjistili jsme, že místo nálezu v trati Holý kopec (376,1 m n. m.) je dosud neznámé výšinné hradiště, centrum opevněné po obvodu příkopem a valem (tab. 6: 2). Mohlo to být hradiště z eneolitu, ze starší doby bronzové, případně i z pozdějšího období.

Nelze ale pominout další nález staršího data ploché sekery typu Lešná z antimonové mědi typu Nógrádmárcal z katastrálního území Křepic, okr. Znojmo, která je datována do horizontu od jordanovské skupiny až do staršího výskytu keramiky s brázděným vpichem/KNP (Říbovský 1992, 67, Taf. 10: 105; Dobeš et al. 2019, 27, 32, 40, 42). Nachází se zde dlouhodobě sledované významné eneolitické výšinné hradiště v trati Hradisko jako předpokládané sídlo elit. Ojedinelý nález sekery s křížovým ostrím typu Jászladány z čisté mědi typu N/E00 pochází z katastru Plavče, okr. Znojmo (Říbovský 1992, 34, Taf. 3: 23; Dobeš et al. 2019, 28). Opět může souviset s předpokladem přítomnosti elit na centrálních sídlištích v povodí Jevišovky, a to místního výšinného hradiště Plaveč – Šance.

Zcela specifická je existence měděného bojového sekeromlatu s měděným topůrkem typu Eschollbrücken (obr. 7) z Lužic, okr. Hodonín. Sekeromlat přísluší kultuře se šňůrovou keramikou. Délka sekeromlatu je 323 mm, délka topůrka 468 mm a celková hmotnost dosahuje úctyhodných 4800 g (Říbovský 1992, 6, 16, 40, Taf. 5: 38; Šebela 1999, 96, Pl. 51). Přední část s ostrím je vějířovitě rozšířená, střední část s okem je zesílená a tylní část je zúžená aukončená kruhovým čepcem. Povrch sekeromlatu zdobí horizontální řady motivu větévky. Jde vskutku o honosný před-

Obr. 7. Lužice, okr. Hodonín (CZ). Velký měděný sekeromlat typu Eschollbrücken, atribut elity (podle Šebela 1999, Pl. 51).

Fig. 7. Lužice, Hodonín Dist. (CZ). Big copper axe / hammer of the Eschollbrücken type, attribute of the elite (after Šebela 1999, Pl. 51).

mět demonstrující moc jeho majitele. Opět upozorňujeme, že sekeromlat pochází z blízkosti soutoku Prušánky s Kyjovkou u Dvora na Písečném rybníku, opakujícího se důležitého znaku uložení cenných depotů nebo významných jednotlivých nálezů. Jde o pravobřeží řeky Moravy vzdálené asi 3,8 km.

4. 2. 7. Těžké měděné předměty ze sbírky Josefa Kaufmana, nový typ velké ploché sekery

Připojujeme jako doplněk popisy dalších dvou nepublikovaných moravských nálezů z archeologicky velmi bohaté oblasti Moravskokrumlovska. Patří k nim horizontální rameno sekery s křížovým ostřím (*tab. 4*) a velká plochá sekera (*tab. 5*), které mohou dokládat zdejší přítomnost elit v časném eneolitu.¹⁶

Horizontální rameno sekery s křížovým ostřím (*tab. 4*) zřejmě přináležejí k typu Jászládány. Má na původním natíštěném štítu jméno: Josef Kaufman. Dále je uvedeno nal. (naleziště, pozn. autora) a typickým rukopisem J. Kaufmana dopsána lokalita Mor. Krumlov.¹⁷ K lomu nástroje došlo v místě největšího zeslabení v polovině násadního otvoru/oka. Lomy jsou ohlazené. Dochovaná délka 114 mm, šířka oka 44,4 mm, max. šířka 47 mm, dochovaný průměr násadního otvoru 33 mm, max. tloušťka 15 mm. Tulej vykazuje na spodní straně výšku až 4,3 mm, má ostrý okraj a na horní straně ramene je vysoká asi 2,3 mm. Spodní hrany jsou mírně zaoblené, horní velmi oblé, povrch korodovaný se zbytky zelené patiny. Na horní stěně se dochovala dvě místa tmavě zelené patiny s původním hladkým povrchem. Na části

spodní stěny je šev po odlévání. Nepravidelné vějířové ostří ubíhá do leva, což vybízí k úvaze o vzniku buďto při nedokonalém odlévání, nebo během pracovního užití (sinistralita jejího uživatele?). Hmotnost je 301 g.

Plochá sekera (*tab. 5*) nemá žádné údaje o lokalitě. Předpokládáme, že může pocházet rovněž z Moravského Krumlova nebo okolí, kde J. Kaufman uskutečňoval výzkumy. Tvar je blízký typu Stollhof, morfometrické znaky, zejména délkošířkový index vykazuje podobnost s typem Strážnice. Délka je 166,2 mm, dochovaná šířka ostří (ostří poškozeno) 50,2 mm, šířka týlu 27 mm, max. tloušťka 22 mm. Hrany jsou ostré až mírně zaoblené. Na hladkém povrchu se nachází světle až tmavě zelená patina. Pravidelné vějířové ostří je mírně poškozeno, také částečně jedna z hran a týl jsou otlučeny (viditelný je kov červenohnědé barvy bez zelené patiny). Bočnice se u ostří konkávně rozšiřují a kónicky zužují k týlu. Sekera vykazuje obdélný příčný řez, stěny na bokorysu jsou překvapivě asymetricky obloukové až plankonvexní. Na horní stěně se dochovala zřetelná plocha u vykovávaného ostří. Nedaleko od ostří jsou čtyři paralelní podlouhlé údery (značka?). Na bočnicích od ostří je nepravidelný žlábek z jednotlivých úderů (úprava švů po odlévání?). Hmotnost artefaktu je 771 g.

Prozatím jedinečný je tvar popisované ploché sekery díky téměř plankonvexnímu tvaru bokorysu odlišujícího se od plochých seker z Čech, Moravy a Slezska. Jde o nový tvar označený jako *typ Moravský Krumlov*.

V případě ploché sekery první technologické skupiny postrádáme údaj o lokalitě. Zjistili jsme však, že J. Kaufman měl oba nálezy pospolu. Je tedy možné, že pocházejí z katastrálního území Moravského Krumlova. Oba nálezy patří k těžkým měděným předmětům ze stejného horizontu jordanovské skupiny.

¹⁶ Obě sekery předáme po analýzách do sbírek Muzea a galerie v Moravském Krumlově.

¹⁷ Známe charakteristický rukopis J. Kaufmana, protože jsme v 70. letech spolupracovali.

Tab. 4. Moravský Krumlov, okr. Znojmo (CZ). Horizontální rameno sekery s křížovým ostrím typu Jászladány (foto Jaromír Kovárník jr.).

Tab. 4. Moravský Krumlov, Znojmo Dist. (CZ). Horizontal axe / adze arm of the Jászladány type (photo by Jaromír Kovárník jr.).

Tab. 5. Moravský Krumlov (?), okr. Znojmo (CZ). Plochá sekera typu Moravský Krumlov (foto Jaromír Kovárník jr.).

Tab. 5. Moravský Krumlov (?), Znojmo Dist. (CZ). Flat axe of the Moravský Krumlov type (photo by Jaromír Kovárník jr.).

Tab. 6. 1 – Chleby, okr. Nymburk (CZ). Porostové příznaky předpokládaného dvojitého příkopu/žlabu od ohrazení (podle www.mapy.cz); 2 – Budkovice – Holý kopec, okr. Brno-venkov. Digitální model reliéfu valu obloukového tvaru pravěkého hradiště s nálezem depotu měděné sekery a jehlice (podle <https://ags.cuzk.cz/av/>).

Tab. 6. 1 – Chleby, Nymburk Dist. (CZ). Crop marks of the assumed double ditch from the causewayed enclosure (according to www.mapy.cz); 2 – Budkovice – Holý kopec, Brno-venkov Dist. Digital relief model of the arch-shaped rampart of a prehistoric hill fort with the find of a treasure of a copper axe and a pin (after <https://ags.cuzk.cz/av/>).

Z Moravského Krumlova pochází dřívější nález hrobu s kostrou v skrčené poloze datovaný do jordanovské skupiny (*Podborský – Vildomec 1972*, 62, 191). Je otázka, zda bychom mohli vztáhnout tyto nálezy k uvedenému hrobu (nebo depotu)? Předpokládáme, že k hrobu existovalo rovněž příslušné sídliště moravské jordanovské skupiny. Nedaleko Moravského Krumlova se nachází také známé polykulturní výšinné hradiště Leskoun u Olbramovic, menší hradiště u Vedrovic, dále tři hradiště u Budkovic v povodí Rokytné a hradiště Réna u Ivančic na soutoku Jihlavy s Rokytnou.

Plochá sekera patří rovněž k největším nálezům z Moravy. Srovnatelné jsou jen sekery typu Jordanów z Rymic o délce 172 mm a hmotnosti 651 g, typu Kaka/Treuen z Rackové s délkou 168 mm a 751 g, dále typu Stollhof z okolí Kyjova o délce 162 mm a 657 g, nebo Vracova s délkou 148 mm a 499 g (*Dobeš et al. 2019*, 10, 16, 22).

4. 3. Nálezy některých artefaktů elit z území Slovenské republiky

4. 3. 1. Časné eneolitický depot z Malých Levár, okr. Malacky

Z hlediska přítomnosti elit na samém počátku eneolitu je velmi významný nález depotu nejstarších tzv. velkých měděných předmětů v katastru obce Malé Leváre, okr. Malacky, v trati Topol z roku 1940 (*Kraskovská 1944 – 1948*; *Točík 1970*, 158, obr. 24: 1, tab. LIV: 3–6; dýka s žebrem a řapem: *Němejcová–Pavůvková 1964*, 204, obr. 14: 1; *Vladár 1974*, Nr. 6; polovina spirálovitého závěsku: *Němejcová–Pavůvková 1964*, 204; *Furmánek 1980*, 7, Taf. I: 2; plochá sekera a sekera s křížovým ostřím: *Novotná 1970*, Nr. 2, 125, Taf. 48: B), z časněho eneolitu (ludanická skupina). Uvedený název Topol se dodnes dochoval v traťových názvech Obora pri topoli, Obora u topola a Topoľný potok v severní části katastru. V trati Obora u topola se nachází důležitá kóta Moravný vršok s výškou 150–151 m, který převyšuje o dva metry inundaci Moravy (149 m n. m.). Jde tedy o nejvyšší bod přímo na soutoku Lakšárskeho potoka s Porcem, poté s Topoľným potokem a navíc nedaleko soutoku Rudavy s Moravou. Popisovaný depot zdůrazňuje jednoznačný význam pravěkého koridoru podél toku Moravy podpořený nálezy dýk typu Malé Leváre v katastru Kúty, okr. Senica (*Němejcová–Pavůvková 1964*, 204, obr. 14: 3), dále Skalica (*Točík 1970*, 158, obr. 24: 2, 4) a z depotu ve Velehradu, okr. Uherské Hradiště (*Novotná 1982*, 316; *Říhorský 1992*, 5, 257, Taf. 73: 1154–1155; 84A; *Dobeš et al. 2019*, 29, 33, 42, 43; *Menoušková – Fikerle 2019*, 3–5, obr. 3–4, tab. 1).

4. 3. 2. Čelenka a nákrčníky badenské kultury z Velké Lomnice, okr. Kežmarok

Uvedené nálezy pocházejí z hradiště závěrečné fáze BK na levé terase řeky Poprad poblíž soutoků Skalnatého a Studeného potoka v poloze Burchbrich. Byly uloženy v hrncovité nádobě se svazky pruhů z krátkých vodorovných vrypů. Jako čelenka (*tab. 7*) se uvádí poměrně větší oboustranně obloukovitě ke středu se rozšiřující plechový segment se zavinutými konci a zdobený perličkovým vybíjením po obvodu (*Novotná 1984*, 62–67; *Novotná – Soják 2013*, 196, Abb. 127: 1; *Bondár 2015b*, 4–6, Fig. 6). Předpokládáme, že (dvouřadý?) diadém by se býval skládal případně také z ostatních 25 menších (asi až druhotně přelomených) kusů, protože podle dobové fotografie od M. Greisigera (*Novotná – Soják 2013*, 196, Abb. 126) bylo původně patrně 15 většinou celých a poměrně větších a typologicky shodných plechových obdélníkových dílů (délka 65 – 78 mm, šířka 20 – 30 mm) se stejně zavinutými konci z depotu. Díly garnitury byly pravděpodobně prohnuté a popraskaly (v jejich přibližné polovině) při jejich narovnávání. Díly by tak vytvářely excelentní čelenku segmentového typu kolem celé hlavy a s přibližně dvojnásobně delším oboustranně obloukovitě rozšířeným dílcem uprostřed (*typ Velká Lomnica*). Tato zdobná čelenka by nasvědčovala opět pro přítomnost výše postavené osoby v komunitách BK. Nic by na tom nezměnil ani názor M. Bondára (*2015b*, 6, Fig. 7) podle analogie z doby bronzové v Kültepe (Anatolie), že by mohlo jít o měděné plíšky k pokrytí čela, očí a úst zemřelého (výjimečného společenského postavení). Zahnuté konce všech segmentů však nasvědčují pro spojení šňůrou. Stejně je tomu původně s šesti kompletními nákrčníky s háčky na koncích z téhož depotu. Dva z nich byly tordované. Součástí byl ještě náhrdelník z drobných měděných perel (asi 18) a tři mušle (*Novotná – Soják 2013*, 13, 196, Abb. 126). Netvořily však tyto perly mezičlánky mezi předpokládanými díly složené čelenky?

M. Schreiner (*2007*, 143, 151, 233) sice uvádí na základě přítomnosti jedné nákrčníku obsahující antimon (podle předpokladu z přetavených raně eneolitických artefaktů z mědi z Vnitřních Západních Karpat) a druhých s arzenem (měď z jihovýchodních Alp), že mohlo jít o sklad kovolitce.

Tab. 7. Veľká Lomnica – Burchbrich, okr. Kežmarok (SK). Díly z měděného plechu se zavinutými konci z diadému/ garnitury typu Veľká Lomnica (upraveno, podle *Novotná – Soják 2013*, Abb. 127: 1, 16–37, bez měřítka).

Tab. 7. Veľká Lomnica – Burchbrich, Kežmarok Dist. (SK). Segments made of copper sheet with coiled ends made of a diadem / garniture of the Veľká Lomnica type (modified, after *Novotná – Soják 2013*, Fig. 127: 1, 16–37, without scale).

Dotazujeme se, proč depot neobsahoval ještě jiné nové nástroje a zbraně (sekery atd.), ale v podstatě jen šperky (atributy společensky výše postavené osoby), byl-li to sklad metalurga? Nebyl to přece jen poklad náčelníka, vládce? Obsahoval sice i (rozlomené) dláto s hraněným profilem a k ostří i k vrcholu zúženým dříkem.¹⁸ Depot z Velké Lomnice obsahuje velké množství měděných předmětů, a to v době, kdy se projevila krize v těžbě a zpracování měděné rudy.

Hradiště ve Velké Lomnici udržovalo obchodní kontakty s širším regionem. Štípaná industrie rovněž dokládá využívání nejen regionálních surovin, ale také ze vzdálenějších zdrojů (*Novotná – Soják 2013*, 164–178). Hradiště bylo jednoznačně velmi důležité hospodářské, obchodní, společenské a kultovní centrum podtatranské oblasti a pravděpodobně sídlo náčelníků/vládců a šamanů/kněží. Jeho poloha byla zcela strategická jak ve východozápadním, tak severojižním směru na velmi významné cestě podél řeky Poprad.

4. 4. Hromadné nálezy tzv. těžkých měděných předmětů z východní části Čech

Měděné ozdoby, nástroje a zbraně měly velkou hodnotu po celé období eneolitu. Uvádíme proto také jejich nálezy z území České kotliny. Předpokládáme proto, že je vlastnili vybraní jedinci. Sklady těžkých měděných předmětů se nacházejí jen zřídka.

4. 4. 1. Pět brýlovitých závěsků z katastru Rašovic, okr. Nymburk

Velký význam má hromadný nález pěti velkých brýlovitých závěsků typu Malé Leváre (*Dobeš 2013*, 54–55, 115, tab. 12–13, zde další literatura), bez háčků, varianty Stollhof (493 g, 455 g, 954 g, 640 g, 737 g, celkem 3279 g) objevený severně obce Rašovic, okr. Nymburk, r. 1925. Unikátní depot velkých brýlovitých závěsků v Rašovicích je jejich nejvíce vysunutým výskytem na severozápad od západokarpatského metalurgického okruhu (*Matuschik 1996*, 29). Pocházejí z období jordanovské skupiny (*Dobeš 2013*, 54–55, 115).

V těchto místech se nacházejí pozůstatky raně středověkého (a pravděpodobně pravěkého) hradiště a zaniklé vrcholně středověké tvrze Havraň (katastr Vestec). V blízkosti asi 650 m západně v katastrálním území Chleby se však rozkládá také rozsáhlé nepravidelné kruhové příkopové ohrazení s vnitřní palisádou datované do mladšího období české jordanovské skupiny (*Foster 2004*; srov. *Křišťuf – Švejar 2019*, 193–214; *Gojda 2019*, 241–243). Depot může mít vztah také k tomuto ohrazenému areálu. Zjistili jsme porostové příznaky pravděpodobně v podobě ještě jiného dvojitého ohrazení prozatím neznámého stáří. Předpokládané příkopy/žlaby o šířce kolem 1 m i poněkud více (snad pozůstatky palisády?) mají paralelní průběh ve vzájemném odstupu 7 až 10 m. Jejich část je viditelná v délce 70 m asi 24 m západně od západní strany a další úsek ca 105 m jihozápadně od jižního průběhu velkého příkopového ohrazení (tab. 6: 1). Další dvojité ohrazení s přerušovanými příkopy v katastrálním území Všechlap, okr. Nymburk (*Kos 2013*), leží ve vzdálenosti 6,8 km západně. Předběžně se datuje do badenské kultury (*Gojda 2019*, 250).

Další zajímavostí je koncentrace velkých měděných artefaktů v tomto mikroregionu. Od velkostatku Zdonín, katastrální území Dvory, pochází sekeromlat typu Holíč o hmotnosti 2280 g. Na poli v katastrálním území Křinec poblíž soutoku Štítarského potoka s Mrlinou byl nalezen druhý sekeromlat typu Kežmarok se znaky typu Holíč o hmotnosti 2110 g (*Dobeš 2013*, 14, tab. 1: 1–2). Vzdálenosti nálezů sekeromlatu u Zdonína činí od řeky Labe asi 2,5 km severně a od hradiště Havraň kolem 7,5 km jihojihozápadně. Podstatné je také to, že ve vzdálenosti kolem 2,4 km se nachází dvojité příkopové ohrazení u obce Všechlapy. Nález sekeromlatu u Křince byl vzdálen od hradiště Havraň asi 5,4 km na sever.

Místo nálezů depotu pěti brýlovitých závěsků typu Malé Leváre v katastru Rašovic se nachází u velmi důležitého soutoku Křinecké Blatnice, Velenického potoka a říčky Blatnice s řekou Mrlinou (5,8 km jihovýchodně od řeky Labe). Můžeme vysvětlit tento hromadný nález cenných, nepoškozených artefaktů buďto jako ukrytý vlastnický depot (sociálně výše postaveného jedince z uvedených ohrazených center), nebo distribuční sklad (výrobce, kupce v rámci další směny) na křižovatce eneolitických stezek, případně také jako obětinu v místě několikanásobného soutoku.

18 Obuch na vrcholu profilu dláta byl již roztlučený údery po používání.

4. 4. 2. Sekery s křížovým ostřím z Roudnice, okr. Hradec Králové

Velmi vzácný je sklad dvou seker s křížovým ostřím typu Jászladány a Nógrádmárcal z Roudnice, okr. Hradec Králové. K objevu došlo v poloze Na Horkách v roce 1865 (*Dobeš 2013*, 21–24, 115, tab. 4: 2–3). Uvádíme, že trať v Roudnici – Na Horkách je znovu velmi důležité místo v staré kulturní krajině. Je to výrazné návrší asi 277 m n. m., které leží na úpatí Kozího kopce (286 m n. m.), nejvyšší místní dominantě s převýšením nejméně 44 m nad údolím. Lokalita je navíc situována na soutoku Bystřice s říčkou Roudnicí, tedy na předpokládané pravěké stezce (asi 11 km východně řeky Labe). V tomto území šlo opět o velmi cenné zboží, které mohla vlastnit jen společensky výše postavená osoba. Jde o výskyt seker s křížovým ostřím těchto typů vysunutý nejvíce k severozápadu.

4. 4. 3. Depot těžkých měděných předmětů z Mlázovic, okr. Jičín

Z předmětů tvořících další významný depot z Mlázovic, okr. Jičín, se dochoval pouze sekeromlat typu Székely – Nádudvar, varianta Apagy (?), o hmotnosti 1186 g datovaný na počátek jordanovské skupiny, případně do závěru kultury s malovanou keramikou (*Dobeš 2013*, 14, 18, 114, tab. 3: 2). Obec leží severně od Hoříckého hřbetu/Mlázo-vického chlumu.¹⁹ Je zajímavé, že asi 26 km jihovýchodně po toku Javorky a poté řek Cidliny a Bystřice se nachází místo nálezu dvou seker s křížovým ostřím Roudnice – Na Horkách, datovaných rovněž do jordanovské skupiny. Obě lokality mohly ležet na jedné stezce pravěkého stáří vedoucí podél uvedených vodotečí.

5. Rozbor procesu tvorby elit

Období eneolitu přináší s sebou postupný proces zesilování a prosazování „privilegovaných mužů“ a patrně i jejich rodin ve společnosti, třebaže rozdíly v kvantitě i kvalitě hrobové výbavy se vyskytovaly již v období staršího neolitu (např. na pohřebištích kultury s lineární keramikou u Vedrovic). K prestižním předmětům přínáležely ve starším neolitu kopytovité klíny a od středního neolitu sekeromlaty a bulavy s provrtem. Společně s nimi se rovněž vyskytovaly parohové sekeromlaty, které považujeme za symbolické zbraně. Některé z nich nesly na povrchu velmi pečlivou výzdobu. Nacházíme je dále v eneolitu.

Plastiky významných mužských osob, spíše však osobností v hodnosti obřadníků, náčelníků v rámci vývoje polyteismu eneolitického náboženství ukazují na existenci elit. Počátky se začaly vytvářet již v potiské kultuře určité pod jihovýchodními vlivy (západní Černomoří, Řecko, Anatolie). Svědčí o tom unikátní mužská plastika se srpem sedící na „trůnu“ (soška č. I) z Szegváru – Tűzköves dosvědčující znaky počínajícího patrilineárního zřízení (*obr. 2*). Podobná je soška náčelníka s velkým sekeromlatem na pravém rameni (*obr. 3*) opět sedící na slavnostní „stoličce/trůnu“ pocházející ze stejného sídliště potiské kultury (*Seleanu 2014*, 52, 56, *obr. zadní strana vazby*). Tuto sošku s velkým sekeromlatem bychom mohli chápat jako symbol elity (náčelníka, velitele v boji, nebo i kněze?). Souběžně však existují doklady ženských sošek a rituálních nádob („Venuše“ z Kőkénydomb aj.) jako znaky matrilineárního systému (*Kalicz 1970*, 44–45, Taf. 32–34, 35–36). Mysteriózní pohled upřený na oblohu nám symbolizuje u zobrazené mužské bytosti „dialog s vesmírem“. V počátcích docházelo ke spojování úlohy sociálně privilegované osobnosti s funkcí šamana/kouzelníka, medicinmana nebo již archetypu kněze, který zprostředkovával kontakt smrtelníků s božstvy. Máme na mysli například muže z hrobu č. 3060 z mladšího stupně LGK (počátek doby měděné, eneolitu) z pohřebiště Alsónyék uložený v prostorné hrobové jámě s velkými kůly v rozích (doklad „domu zemřelého“?), jednak s bohatou pohřební výbavou a jednak s garniturou předmětů kultovního charakteru (*Zalai-Gaál 2011*, 66–76, Abb. 1–23; *Zalai-Gaál 2013*, 217–218, Fig. 20). Obdobný nálezy hrobu č. 3/76 „obřadníka“, kouzelníka jako archetypu kněze pochází z mladšího stupně potiské kultury z obětní jámy A/76 na lokalitě Čičarovce, okr. Michalovce (*Vižďal 1980*, 14–66, 121–123, tab. I–XXVIII). Demonstruje možné slučování mocenské i religiózní složky v ruku mužů. Jde o postupný proces rozpadu matrilineárního a nástupu patrilineárního zřízení (*Makkay 1971*, 137). Hliněný buben u ohniště, který se nacházel před jednou velkou chýší na výšinném hradišti Čertovka u Vraného, a dva lunicové idoly z výplně půdorysu chaty datované do řivnáčské kultury rovněž poukazují na přítomnost významných osob zabývajících se náboženskými obřady (srov. *Pleiner – Pleslová 1978*, 277). Rituální praktiky byly velmi důležité ideologické opory popisovaných společenských procesů (*Neustupný 2008b*, 27).

19 Poblíž se nachází hradiště v poloze „Hüra“ prozatím s nálezy slezkoplatěnické kultury stupně Ha C (*Vokolek 2008*, 85, 97).

Nacházíme k tomu jevu paralelu v podobě králů s funkcí kněží v starověkých městských státech v průběhu každoročně se opakujících největších oslav „posvátné svatby“, *hieros gamos*, v období zahájení vegetačního cyklu, počátku „nového roku“ na jaře přibližně v období našich Velikonoc. Vyvrcholením byl akt mezi kněžkou hlavního chrámu představující bohyni lásky, plodnosti, míru i války Inannu, a králem místního městského státu, který představoval mytického pastevce Dumuziho (Hruška 1987, 220–224; Kovárník 1997, 61–62). Klínopisné záznamy uvádějí, že v tehdejší sociálně stratifikované společnosti (král, kněží, bohaté obyvatelstvo, chudí zemědělci, jako rolníci s pastevci, a nakonec otroci) si byli v době oslav všichni společensky rovni. Je to velmi důležitý fakt dokládající vysoké stáří těchto oslav přežívajících z období egalitárních societ, tedy z neolitu.

Nález měděného pektorálu (tab. 1: 1) z depotu společně s měděnými sekerami z hradiště Štramberk – Kotouč jednoznačně dokládá takové společensky významné muže, náčelníky, případně bojovníky a úspěšné ochránce v societách jordanovské skupiny na Moravě. Uvedený proces vyčleňování důležitých osob v eneolitických společenstvech může velmi pravděpodobně souviset v obecné rovině také s počátkem výskytu výšinných sídlišť, případně již hradišť (předpokládané opevnění výšinných lokalit Kramolín – Hradisko, okr. Třebíč, Jevišovice – Starý Zámek, Křepice – Hradisko, Lukov – Ostroh, okr. Znojmo aj.) z počátku eneolitu jako hospodářských, společenských a náboženských center určitých oblastí. Popisované znaky mohou nasvědčovat obavám z fyzického ohrožení některých jednotlivců, nebo pospolitostí, a to nejen v projevech možných vojenských třenic mezi navzájem cizími kolektivy, ale snad i v rámci společenského kvasu uvnitř těchto komunit. Tesání příkopů na skalnatých výšinách a budování valů bylo rovněž velmi náročné, a proto mohlo zahrnovat práci ostatních členů těchto kolektivů.

Někteří autoři hovoří dokonce o „*tvrdé formě prosazování mužského principu (zejména východní skupina kultury kulovitých amfor)*“ (Neustupný 1967; 2008c, 89). Tato představa se vztahuje rovněž k mužským pohřbům se sekeromlaty, které jsou někdy spojovány s tzv. rituálním válečnictvím.

Důkazy o přítomnosti předních osobností již v eneolitických komunitách dokládají v důsledku snahu o dosažení vyšší úrovně upřádání těchto kolektivů. Vyšší stupeň organizovanosti nepochybně souvisí s vyšším stupněm společenské dělby práce za vzniku počátků specializace výroby nejen intenzifikací zemědělství umožňující „uvolnit ruce“ pro další činnosti například v počínajících řemeslech, zvyšující se směně, mobilitě a podobně. Revoluční byl objev dvouprostorových vysokoteplotních hrnčířských pecí o výši vypalování ca 1000–1100 °C. Bod tání mědi je 1085 °C, a proto existovala možnost nejprve náhodné tavby mědi. Jde o nález dvou topných kanálů a hliněného roštu se systémem průduchů z pece mladšího stupně MOG na výšinném hradišti Kramolín – Hradisko (srov. Líčka 1994). Na konci neolitu a počátku eneolitu se prohlubovala specializace také v dalších oborech. I. Hodder (1990, 69, Fig. 3: 5) spojuje měď a sekeromlaty (dále hrobky, lov, masky, směnu, zbraně, zhotovování kamenných nástrojů) s mužským, „agrios“ principem.

Poptávka od rodící se elity po prestižních předmětech z mědi přispěla v důsledku k poměrně brzkému rozvoji těžby a také ke zpracování žádaných atributů moci z barevných kovů a v neposlední řadě k rozvoji směny a dálkové dopravy po zdokonalující se síti stezek a cest. Podstatnou otázkou zůstává, kdo ovládal těžbu jednotlivých ložisek žádaných barevných kovů? Pravěká řemesla přinesla s sebou rozvoj obchodu, který byl podpořen kromě jiného objevem kola, vozu a rozvojem sítě pravěkých stezek a cest. K zvýšení mobility nepochybně přispělo poněkud později ochočení koně (kolem poloviny 4. tisíciletí př. n. l.) využívaného k jízdě na dlouhé vzdálenosti.

Období počátku těchto společenských změn se datuje přibližně do poloviny 5. tisíciletí př. n. l., kdy se objevují na Balkáně a v Karpaté kotlině velké sekery, také s křížovým ostřím, sekeromlaty různých typů (např. o hmotnosti 3500 g z rumunské lokality Vinga zhotovený z tamějších rudných žil: *Lažarovi, Gh. – Lažarovi, C.-M. – Contantinescu 2015*, 338), velké spirálové závěsky typu Stollhof z antimonové mědi typu Nógrádmárcal (se stopovými prvky Sb, Ag a Bi) stejně jako výjimečný pektorál (tab. 1: 1) moravské jordanovské kultury (hradiště Štramberk – Kotouč) pravděpodobně z metalurgického centra ve středním Slovensku, ve Vnitřních Západních Karpatech (např. *Matuschik 1996*, 29; *Šikulová – Zápotocký 2010*, 395, 407–409, 420; *Dobeš 2013*, 155; *Dobeš et al. 2019*, 43), ale zároveň také zlaté šperky s velkým rozvojem těžby zlata v Transylvánii v době bodrogeresztúrské kultury a skupiny Hunyadihalom (srov. *Makkay 1989*, 37, 54–59; *Lažarovi, Gh. – Lažarovi, C.-M. – Contantinescu 2015*, 326 ad.). Spektrum jmenovaných prestižních atributů vysokého společenského postavení významně obohacují unikátní velké stříbrné puklice z hradiště Štramberk – Kotouč (tab. 2) a z depotu u Vanovic (tab. 3). Chemické složení prvků v měděných výrobcích se mění od počátku staršího eneolitu, kdy se objevuje arzenová měď typu Mondsee (srov. *Dobeš 2013*, 116; *Dobeš et al. 2019*, 43, 44) z východoalpského metalurgického centra.

Všechny uvedené velmi raritní artefakty v prostoru Moravy, Čech, Slovenska a sousedních oblastí primárně plnily jejich nositelům symbolickou reprezentaci mocenského postavení (náčelnictví a kněžství).²⁰ Předpokládáme, že tyto drahé předměty mohly být paralelně používané jako obětiny božstvům ze strany jejich majitelů.

Vzhledem k tomu, že šlo o velmi vzácné měděné sekery a sekeromlaty, byly často nahrazovány precizně vybroušenými symetrickými sekerami a sekeromlaty z ušlechtilých minerálů a jakostních hornin (mimo jiné podobného zabarvení jako měď) s vysokou estetickou hodnotou, nejprve velkých rozměrů (dokonce již z mladšího neolitu) a od časného eneolitu napodobujících typy měděných předloh z Karpatské kotliny, Balkánu a pontské oblasti (*Zápotocký 1992*, Abb. 5, 12, 24). Jde o ceremoniální, tzv. bojové sekeromlaty, které se vyskytovaly zpravidla v mužských hrobech (*Zápotocký 1992*, 196, 207, Abb. 55: 5; *Neustupný 2008a*, 23–24). Tyto nástroje s nepochybnou estetickou hodnotou a s funkcí prestižních zbraní (měděné i kamenné sekeromlaty, sekery, bulavy, dýky a rovněž luky se šípy měly pravděpodobně polyfunkční použití) společně s projevy opevňovacích systémů byly nazvány jako rituální válečnictví (*Neustupný 2008b*, 26–27). Činíme poznámku, že v případě fortifikací, ať již na výšinách (jak ve vertikálním a horizontálním smyslu) nebo také opevnění v „otevřeném“ terénu (tzv. nížinná hradiště), nejde o rituální, ale nepochybně již o skutečné válečnictví, o obranu proti možným rozmiškám uvnitř diferencovaného společenství, ale také vůči napadení vnějším nepřítelem. Uvedený jev plně souvisí s přítomností elit (a jejich podřízených).

Rituální válečnictví se mělo projevoval kamennými sekeromlaty, ale i jejich rituálními keramickými miniaturami od kultury s malovanou keramikou přes kulturu nálevkovitých pohárů, badenskou kulturu a dále. Vyšší frekvence výskytu kamenných bojových sekeromlatů v hrobech mužů poukazuje na jejich postavení v eneolitických societách jako početnějších bojovníků (*Zápotocký 2008a*, 63, 74, 78, 81). Bojové sekeromlaty se vyskytují dále v bolezské stupni (typu) badenské kultury (*Zápotocký 2008b*, 86), v řivnáčské kultuře (*Zápotocký 2008c*, 107–109) a v kultuře se šňůrovou keramikou především v loďkovitém tvaru sekeromlatů (*Neustupný 2008d*, 124).

Nelze se proto divit, že rozvoj hospodářství (zemědělství, řemesel a obchodu), úroveň správy kolektivů, ale také jejich náboženství (ideologie) si vyžadoval následnou tvorbu početních systémů a vytváření záznamů (písma) a zákonných norem. Nález hliněných tabulek eventuálně s piktografickým písmem (diskuse o pravosti) ze sídliště Tărtăria v Rumunsku snad z hrobu šamanky/kněžky (*Merlini – Lazarovici 2008*, 111–117, 127–129) by mohl být určité „echo“ těchto snah, které se mohly přenášet z pokročilých starověkých států s již sociálně stratifikovanou společností v meziříčí mezi Eufratem a Tigridem přes Anatolii a Balkán dále do nitra Evropy.

Z uvedeného můžeme prozatím vyvodit pouze pracovní hypotézu o potřebě správy kolektivů na vyšší úrovni, již se zřejmě ujaly přední osoby s předpoklady pro řízení pospolitostí. Jejich společensky vyšší postavení s sebou přinášelo zvyšující se tvorbu osobního bohatství, mocenského vlivu v societách a sociální diferenciaci, ale na druhou stranu také konkurenci a rivalitu (a vyjádření případné nespokojenosti s možností menších sociálních otřesů v podobě útoků na tyto „předáky“). Popisovaný proces se mohl projevoval „navenek“ v podobě atributů, s nimiž se následně setkáváme v bohaté výbavě zemřelých ukládaných do velkých mohyl, honosných hrobových komor i s bohatou výbavou (např. jedinečný měděný diadém z hrobu BK ve Vörs, nákladná hrobová komora KNP v Nymburku, unikátní zdobný měděný pektorál a další bohatá výbava ze skříňkového hrobu BK z Velvar, bohaté hrobky KZP z Tvořihráze, Prosiměřic, Lechovic, a další). Na druhou stranu se proto uvažuje o přítomnosti níže postavených členů patriarchální velkorodiny a občin (*Neustupný 1967*, 60, pozn. 211–212). Nabízí se zde i zamyšlení nad případným sociálním postavením dvou jedinců pohřbených inhumačně a jedním zároveň v skříňkovém hrobu z Velvar, nebo kostrového a žárového hrobu KZP pod mohylou z Prosiměřic.

Bohaté ozdobné garnitury jako součásti slavnostních úborů nepochybně vyjadřovaly bohatství (osobní vlastnictví), ale zároveň zdůrazňovaly vyšší společenské postavení vlastníků (náčelník, šaman, šamanka/kněz, kněžka). Určitě se využívalo efektu psychologického účinku na druhou osobu s cílem dosažení její podřízenosti. Honosné, esteticky hodnotné a drahé atributy měly účel vyvolání emocí k následnému vzbuzení respektu. Jako symboly nadřazeného postavení se využívaly jednak prestižní ozdoby z nekovových surovin a později od přelomu mladšího neolitu a raného eneolitu z kovů. Účinek umocňovala poměrně značná velikost a hmotnost, například stříbrných terčovitých puklic/závěsků (*tab. 2–3*), nebo brýlovitých závěsků typu Malé Leváre (*tab. 1: 2; 8*). Vyskytovaly se i další velké artefakty. Jmenujme například nález měděného sekeromlatu typu Mezőkeresztes o délce 430 mm a hmotnosti 3500 g z lokality Vinga v západním Rumunsku (*Lazarovici, Gh. – Lazarovici, C.-M. – Contăntinescu 2015*, 338).

20 Klademe si otázku, jak dlouho mohly být tyto nepochybně drahé předměty užívané mimo jiné z hlediska módních trendů. Jejich vysokou směnnou hodnotu však permanentně udržovala vlastní hmotná podstata drahého barevného kovu (mědi, ale i stříbra nebo zlata).

Nekovové prestižní artefakty z kvalitních hmot (horniny výborné jakosti, paroh, kost) mohly být pěkně zpracované zbraně, které ukazovaly na výše postavenou osobu jako bojovníka (nebo úspěšného lovce). Zcela jedinečný je srp na rameni plastiky z Szegváru – Túzköves (obr. 2). Na druhé straně patřily k atributům mocných drahé ozdoby. Tvořily je však vždy vzácné, běžně nedostupné suroviny (např. lastury importovaných mořských mlžů, jako jsou ostnoky středomořské/*Spondylus gaedoropus*, srdcovky *Cardium*/*Cerastoderma edule* aj.). Kontrastní bílé korály náhrdelníků, ozdob hlavy, ozdob oděvu nebo náramky měly díky odrazu světla optický efekt. Upozorňovaly na jejich nositele. Reflexy slunečních paprsků znásobily symboly elit z kovů, mědi, zlata, elektronu nebo stříbra. První z nich způsobovaly záři žlutého zabarvení (Slunce?), u stříbra bělavého nádechu (Měsíce a hvězd?). K dalším působivým ozdobám patřily perleťové, nebo jantarové ozdoby a šperky z drahých kamenů. Zlaté a nové nebo vyleštěné diadémy a pektorály z mědi způsobovaly záři hlavy a hrudi jejich nositelů. Tyto předměty dodávaly těmto lidem „nebeskou“ záři.²¹

Jedním z příkladů velmi bohatých pokladů údajně náčelníka-vládce/kněze byl zlatý poklad z Tiszaszölös (Makkey 1989) ve východním Maďarsku. V pokladu se nacházejí ženské sošky s dvěma až čtyřmi perforacemi (závěsky/nášivky). Některé byly zhotoveny ze zlaté fólie (Makkey 1989, 37, 54–59, Pl. 15). Pozornost upoutávají velké náhrdelníky s přívěskem (délka 313 mm, hmotnost 750 g; délka 1030 mm, hmotnost 200 g), díly slavnostní pokrývky hlavy ze zlatého plechu vysoké technologické úrovně a další předměty. Můžeme říci, že uvedené zlaté předměty tvořily garnituru významného vládce nebo kněze v podobě členky (diadému) a mohutného náhrdelníku, jakoby náprsníku (pektorálu). Nosily se pravděpodobně vypodložené kůží. Pocházejí z bodrogkeresztúrské kultury (Makkey 1989, 37, 54–59; Lazarovici, Gb. – Lazarovici, C.-M. – Contantinescu 2015, 338, 346, Fig. 20, 22). Jsou to kromě ojedinělého nálezů zlatého předmětu z lokality Boian (fáze Vidra) v Rumunsku a plechových diskovitých závěsků a antropomorfních zobrazení tiszapolgárské kultury, například z pohřebiště v Tibavě, okr. Sobrance (Šiška 1970, 161–176, tab. LXX), nebo ve Velkých Raškovcích (Viždal 1977, 95–96, tab. XLII), nejstarší doklady zpracování zlata.

Nejstarší měděný pektorál známe z moravské jordanovské skupiny z hradiště Štramberg – Kotouč. Z téhož období jordanovské skupiny by mohl pocházet i nejstarší diadém, jež by mohly tvořit dva malé brýlovité závěsky (délka 35 mm) nalezené po obou stranách lebky spolu s 30 měděnými perlami snad v hrobu ženy v Praze-Ďáblicích (Dobeš 2013, 54, 55, 71, tab. 11: 20, 16: 2). Jednoznačný diadém z plechového pásku pochází z kostrového hrobu BK ve Vörs (Banner 1956, 111, Taf. LXXXVII: 1–2, 4–8; Bondár 2015a; 2015b; 2019, 220, 223–231, Fig. 7, 10, Tab. 3–5). Další členka byla složena z dílců se zahnutými konci (tab. 7) a pochází z mladého období badenské kultury z hradiště Velká Lomnica – Burchbrich, okr. Kežmarok (Novotná 1984, 62–67; Novotná – Soják 2013, 196, Abb. 126, 127: 1; Bondár 2015b, 4–6, Fig. 6). Asi stejného stáří je pektorál ze skříňkového hrobu s dvěma skelety a jednou kremací z Velvar, okr. Kladno, datovaný do mladšího období (fáze Kamýk) badenské kultury, nebo počátku řivnáčské kultury (Moucha 1960; Neustupný 1959; Neustupný – Zápotocký 2008, 94, obr. 28: 11–12, příl. 3: 5; Dobeš 2013, 57–60, tab. 14: 1).

Můžeme předpokládat používání dalších vybraných předmětů horní společenské vrstvy (náčelníků/kněží nebo kněží) také z organických materiálů (dřeva apod.) a svátečního oděvu z vybraných tkanin a kožešin i speciálních součástí (srov. zkřížené pásy na trupu, „šerpy“, ozdobné pásy/opasky aj.), které ještě více zvýšily dojem důstojnosti osoby a její postavení. Šamani–šamanky/kněží–kněžky používaly k obřadům také masky. Archeologické nálezy nám zdůrazňují význam „stoliček a křesel“, na nichž seděly nadřazené osoby neolitických a eneolitických societ. Nesmíme opomenout na velký význam domů, „kolektivních“, shromažďovacích domů, nebo svatyn jako součástí statusu výše postavených jedinců.

Není od věci podotknout, že vzpomínuté depoty drahých kovových artefaktů spojovaných s eneolitickými elitami se našly v areálech centrálních sídlišť, hradišť, tehdejších hospodářských (s dílnami pravěkých řemeslníků), obchodních, správních a kultovních centrech a sídlech elit na významných průchodech krajinou (například Štramberg – Kotouč, Hlinsko – Hůra, Velká Lomnica – Burchbrich), nebo v místech důležitých vodních toků a jejich soutoků (například Rašovice, Roudnice nad Bystřicí, Lužice). Musíme vzpomenout rovněž depot velkých měděných předmětů z časného eneolitu z Malých Levár poblíž soutoku řeky Moravy s Rudavou (Kraskovská 1944 – 1948; Točík 1970, 158, obr. 24: 1, tab. LIV: 3–6; Němejcová-Pavůvková 1964, 204, obr. 14: 1; Vladár 1974, Nr. 6; Furmánek 1980, 7, Taf. I: 2; Novotná 1984, Nr. 2, 125, Taf. 48: B). Dislokace dyk s řapem a výrazným středovým žebrem typu Malé Leváre mimo jiné také v katastrech obcí Kúty, okr. Senica, Skalica (Točík 1970, 158, obr. 24: 2, 4), nebo v depotu z Velehradu, okr. Uherské Hradiště (Novotná 1982, 316; Říbovský 1992, 5, 257, Taf. 73: 1154–1155; 84A;

21 Bylo to tak později i s královskými korunami a dalšími insigniemi. Symbolická svatozář zdobí hlavy světců, ale také vládců v různých náboženstvích vyvěrající z přesvědčení o přítomnosti energetické struktury „aury“.

Dobeš et al. 2019, 29, 33, 42, 43; *Menoušková – Fikerle 2019*, 3–5, obr. 3–4, tab. 1), napovídá o směru transportu těchto významných atributů společensky výše postavených osob podél toku řeky Moravy jako velmi důležitého koridoru mezi středním Podunajím, Poodřím a Povislím.

Klademe si otázku, zda prestižní kovové předměty vlastněné původně elitami neobětovali jako votum právě příslušníci elit, kteří propojovali mocenskou a náboženskou složku v eneolitických societách? Předpokládané průběhy eneolitických (a obecně pravěkých od doby neolitické kolonizace) cest a stezek i jejich křížovatek na trasách mezi jednotlivými sídlišti a sídelními komorami probíhaly podél vodních toků. Výskyt nejstarších měděných předmětů proto zohledňuje také vodní síť.

Centrální osady mohly být jak místem zhotovení (dílny), cílem distribuce měděných předmětů, tak jejich redistribuce, votivního uložení nebo také místem dalšího zpracování poškozených nástrojů a jejich zlomků (jako suroviny). Pět nepoškozených závěsků typu Malé Leváre na důležitém soutoku Křínecké Blatnice, Velenického potoka a Blatnice s Mrlinou v katastrálním území Rašovic, okr. Nymburk, v místech nížinného hradiště Havraň a v blízkosti oválného příkopového a pravděpodobně ještě jednoho dvojitého ohrazení v katastru obce Chleby údajně bez dalších nálezů může být pokladem elity, obětinou, ale také „distribučním“ případně „redistribučním“ depotem (řeka Labe se dnes nachází asi 5,8 km jihovýchodně).²²

Velmi pozoruhodné je to, že další sekeromlat typu Holíč se našel u velkostatku Zdonín ve vzdálenosti 7,5 km jihojihozápadně od hradiště Havraň a asi 2,5 km severně od řeky Labe. Jiný velký sekeromlat typu Kežmarok se znaky typu Holíč ve stejném regionu pochází z katastru nedaleké obce Křinec poblíž soutoku Štítarského potoka s Mrlinou ve vzdálenosti asi 5,4 km severně od hradiště Havraň. Značné soustředění těchto velkých měděných předmětů poukazuje na důležitost daného regionu kromě jiného s významnými centrálními osadami s příkopovým ohrazením u vesnic Chleby (*tab. 6: 1*) a Všechny.

Podobný ráz mohl mít depot dvou typů seker s křížovým ostřím na soutoku Radostovského potoka a Roudnice s řekou Bystřicí v katastrálním území Roudnice, okr. Hradec Králové (řeka Labe se dnes nachází asi 11 km východně). Jedinečný měděný zdobený sekeromlat s měděným topůrkem kultury se šňůrovou keramikou z Lužic pochází z pole u soutoku Prušánky s Kyjovkou nedaleko řeky Moravy (asi 3,7 km Z).

Rozmístění depotů na Moravě a v Čechách ukazuje na směry dalšího transportu žádaných měděných výrobků podél údolí velkých řek do Slezska a středního Německa.

Nález velké stříbrné puklice/závěsku (*tab. 3*) z Vanovic, okr. Blansko, z přelomu raného až staršího eneolitu je hodnocen jako votivní (*Malach – Štrof 2015*; *Šmíd 2017*, 210; *Dobeš et al. 2019*, 42–45). Měděné sekeromlaty (typu Vidra) se nacházejí v domech, nebo pod jejich podlahou na sídlištích jako základový depot (*Štefan 2008*, 79, 82–84).

6. Závěry

Zbývá nám do budoucna vyhodnotit hroby s předměty elit a dokončit antropologické rozborů skeletů s nálezy měděných (srov. lebka s měděnkou po diadému z hrobu ve Vörs), stříbrných a případně zlatých symbolů moci (diadémů, nákrčníků, náhrdelníků, pectorálů, velkých měděných seker a sekeromlatů aj.), abychom mohli jednoznačně stanovit podíl mužů i žen v organizaci eneolitických kolektivů a v jejich kultovním, duchovním životě. Nálezy velkých prestižních artefaktů, především zbraní, nasvědčují, že muži byli nositeli těchto velkých efektních atributů. Ozdoby přiměřeně menších rozměrů nevylučují, že mohly patřit také společensky výše postaveným ženám. Předpokládá se rovněž slučování výsadního postavení nábožensko-mocenské složky. Náboženství se tak započalo transformovat v ideologii moci a vlády.

Poměrně dlouhodobý paralelní výskyt kultovních předmětů s mužskými, ale i s ženskými znaky, např. výskyt sedících mužských sošek s velkým srpem a s velkým sekeromlatem přes rameno z Szegvár – Túzköves a „Venuše“ z Kőkénydomb v potiské kultuře, gynekomorfních nádob od neolitu do KNP a BK, ženských sošek v BK, nebo stříbrné ženské sošky z Hasanoğlu z doby bronzové ukazuje vskutku na postupný proces přechodu od matrilinearity k patrilinearitě. Žena byla i nadále uctívána již z principu mateřství (matka a manželka). Žena a muž jako elementární pár proto neztratil nikdy svůj velký společenský význam. Je zřejmé z předložených příkladů, že vznik elit nastává

²² Velké spirálové závěsky ze stočeného drátu by také mohly představovat měď o větší hmotnosti pro případné další snadné metalurgické zpracování.

Tab. 8. Rašovice, okr. Nymburk (CZ). Depot pěti brýlovitých závěsků typu Malé Leváre (podle *Dobeš 2013*, Tab. 12–13).

Tab. 8. Rašovice, Nymburk Dist. (CZ). Treasure of five spiral pendants of the Malé Leváre type (after *Dobeš 2013*, Tab. 12–13).

přinejmenším již v průběhu neolitu a urychluje se během eneolitu za vzniku sociálně a organizačně diferencovaných společenství jak ve vertikální, tak horizontální úrovni.

Velký počet měděných předmětů včetně atributů moci a tzv. těžkých měděných předmětů (například velkých seker a sekeromlatů „předních bojovníků“) v raném eneolitu souvisí s prvním objevem výchozů ryzího kovu a dosud netěžených zdrojů rudy. Úbytek měděných artefaktů nastává v období od středního eneolitu, na což upozornili

někteří autoři (*Horváthová 2010*, 81; *Novotná – Soják 2013*, 194). Způsobilo jej asi více činitelů. Přináleželo k nim předpokládané postupné vyčerpání dostupných rudných žil. J. Makkay (*1995*) dává úbytek zlata a mědi do souvislosti rovněž s možnými válečnými konflikty, které znemožňovaly rozvoj těžby.

Vyšší stupeň uspořádání societ mohl vzniknout na základě vyšší úrovně správy, řízení komunit, a to za přítomnosti elit, které se zpětně snažily o zdokonalování systému organizace kolektivů a nejen o udržení, ale rovněž o posílení moci (prosperity a stability). Vyšší stupeň uspořádání společnosti vyžadoval kromě jiného dobré zásobování potřebnými zemědělskými produkty i řemeslnými komoditami za přítomnosti vzrůstající míry směny. To vše se neobešlo bez počátků jednoduchého archetypu „administrativy“²³ (v budoucnu s potřebou písma, početních úkonů a jednoduchých norem, zákonů). Máme na mysli budování progresivního typu společnosti. Upozorňujeme, že reflexí vyššího stupně uspořádání societ v eneolitu pravděpodobně mohla být mimo jiné velká, architektonicky uspořádaná sídliště (zejména v civilizaci kulturního okruhu Ariušd – Cucuteni – Tripolje) jako projev vyššího stupně sociálního uspořádání, ale také unifikovaný pohřební ritus (nově pohřby pod mohylami, orientace ve směrech V–Z, tzv. v megalitickém a poté v starším stupni KNP a S–J v mladším stupni, výrazně genderově orientované hroby v KŠK a KZP a podobně). Uvedené jevy dokládají již všeobecné respektování regulí také v důležité oblasti duchovního života.

Přínosem článku je mimo jiné definice nového typu Moravský Krumlov ploché sekery/teslice téměř plankonvexního tvaru bokorysu (*tab. 5*) jordanovské skupiny. Velmi pozoruhodný je rovněž předpokládaný dílcový/segmentový typ diadému BK (*tab. 7*) z hradiště Veľká Lomnica – Burchbrich jako symbol elity.

Zajímavé je zjištění dosud neznámého průběhu dvojitého příkopového ohrazení pravděpodobně z raného eneolitu u obce Chleby, okr. Nymburk (*tab. 6: 1*), a výšinného hradiště Budkovice 3, okr. Brno–venkov (*tab. 6: 2*), víceuúčelových a s největší pravděpodobností již nadkomunitních center eneolitu (zřejmě pod správou elit). Více než pozoruhodná je rovněž kumulace tzv. těžkých měděných artefaktů z časného eneolitu na Nymbursku, pěti velkých brýlovitých závěsků typu Malé Leváre (*tab. 8*), varianty Stollhof, z hradiště Rašovice – Havraň ležícího na soutoku Křinecké Blatnice, Velenického potoka a Blatnice s Mrlinou a dvou těžkých sekeromlatů ze Zdonína a Křince nedaleko soutoku Štítarského potoka s Mrlinou o vzájemné vzdálenosti nepřesahující 7,5 km.

Zjistili jsme, že se zde navíc nacházejí dvě, případně tři významná časně až staroeneolitická příkopová ohrazení (causewayed enclosures), polyfunkční sociokulturní a hospodářská centra s předpokládanou přítomností elit. Jde o jednoduché nepravidelné kruhové ohrazení a již vzpomenuté porostové příznaky předpokládaného druhého dvojnásobného příkopu (prozatím nedatované) u obce Chleby a o dvojitý příkop nepravidelně oválného půdorysu v katastru Všechlapy, okr. Nymburk.

Vázanost centrálních osad na vodní síť je rovněž všeobecně známá. Podél vodotečí, ale také kolem dominantních krajinných prvků vedly nepochybně staré stezky. Jejich křižovatky se nacházely na soutocích, v místech brodů a podobně. Byly to důležité (a zapamatovatelné, zpětně identifikovatelné) body v krajině. Z uvedeného důvodu se rovněž u nich vyskytovaly depoty (kupecké sklady, depoty metalurgů v podobě zlomků artefaktů jako suroviny: Malé Leváre – Topol, okr. Malacky, Roudnice – Na Horkách, okr. Hradec Králové) a další.

Výskyt tzv. těžkých měděných předmětů jako atributů eneolitické elity se váže, kromě výbavy bohatých hrobů, rovněž na plochu centrálních osad, jako například hradišť v Čechách Rašovice – Havraň, okr. Nymburk, na Moravě Brno-Bosonohy, Brno-Líšeň – Staré Zámky, Budkovice – Holý kopec, okr. Brno-venkov, Hlinsko – Hůra, okr. Přerov, Jevišovice – Starý Zámek, okr. Znojmo, Štramberk – Kotouč, okr. Nový Jičín, nebo na Slovensku Veľká Lomnica – Burchbrich, okr. Kežmarok aj.

Poděkování

Srdečně děkuji za konzultaci a doporučenou literaturu Jánovi Bunčákovi a Miroslavu Jouklovi z katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové.

23 Ústní tradice nemohla vše obsáhnout a udržet v „živé paměti“ po dlouhou dobu.

Bibliografie

- Antonović, D. 2014:* Kupferzeitliche Äxte und Beile in Serbien. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung 9. Band 27. Stuttgart.
- Banner, J. 1956:* Die Pécelér Kultur. Unter Mitwirkung von József Korek. Budapest.
- Bánffy, E. – Bondár, M. – Virág, Z. M. 2003:* Copper Age religion and beliefs (cemeteries, cult places, art). In: Visy, Z. – Nágý, M. – Kiss, Z. B. (eds.): Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium. Budapest, 132–137.
- Bátora, J. 2006:* Štúdie ku komunikácii medzi strednou a východnou Európou v dobe bronzovej. Bratislava.
- Bátora, J. 2018:* Slovensko v staršej dobe bronzovej. Bratislava.
- Bentley, R. A. et al. 2012:* Community differentiation and kinship among Europe's first farmers. Proceedings of the National Academy of Sciences 109/24 (June), 9326–9330.
- Bogaard, A. et al. 2011:* Towards a social geography of cultivation and plant use in an early farming community: Vaihingen an der Enz, south-west Germany. Antiquity 85 (June), 395–416.
- Bondár, M. 2015a:* The Vörs diadem: a unique relic of Late Copper Age metallurgy. Supposition, fact, new results. Anteus 33, 99–120.
- Bondár, M. 2015b:* Recent Data on the Late Copper Age Diadem from Vörs. Hungarian Archaeology E-Journal 2015 Summer. Dostupné: http://www.hungarianarchaeology.hu/?page_id=279#post-6088 [31. 8. 2020]
- Bondár, M. 2019:* The archaeological legacy of Late Copper Age communities in the Keszthely area and the Little Balaton region. In: Bánffy, E. – Barna, J. P. (Hrsg.): „Trans Lacum Pelsonem“. Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5500–500 v. Chr.). Prehistoric Research in South-Western Hungary (5500–500 BC). Castellum Pannonicum Pelsonense 7. Budapest – Leipzig – Keszthely – Frankfurt/M – Rahden/Westf., 217–236.
- Crnobljnj, A. N. 2011:* Arrangement of Vinča culture figurines: a study of social structure and organisation. Documenta Praehistorica 38, 131–147.
- Daněš, M. 2014:* Stavenice (okr. Šumperk) „Na flecích“. Bolerázská fáze badenské kultury. Výšinné opevněné sídliště. Záchranný výzkum. Přehled výzkumů 55, č. 1, 184–186.
- Dinu, M. 1993:* Sur debut du systeme patriarcal dans le centre et le sud-est de l'Europe. In: Pavúk, J. – Bánesz, L. – Cheben, I. – Kaminská, L. – Pavúková, V. (eds.): Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Bratislava, 1–7 Septembre 1991. Bratislava, 532–536.
- Dobeš, M. 2013:* Měď v eneolitických Čechách. In: Klápště, J. – Měřínský, Z. (eds.): Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 16. Praha.
- Dobeš, M. – Fikrlé, M. – Drechsler, A. – Faltýnek, K. – Fojtík, P. – Halama, J. – Jarůšková, Z. – Kalábek, M. – Langová, J. – Schenk, Z. – Španihel, S. – Peška, J. 2019:* Eneolitická měděná industrie na Moravě. Nové a staronové nálezy ve světle stávajících poznatků o vývoji středoevropské metalurgie. Die äneolithische Kupferindustrie in Mähren. Neue und alt-neue Funde im Licht der bestehenden Erkenntnisse über die Entwicklung der mitteleuropäischen Metallurgie. Památky archeologické 110, č. 1, 5–58.

- Endrúweit, G. 1986:* Elite und Entwicklung. Theorie und Empirie zum Einfluss von Eliten auf Entwicklungsprozesse. Frankfurt am Main.
- Forster, P. 2004:* Large ditched enclosure at Chleby (distr. Nymburk): a small scale test excavation report. In: Gojda, M. (ed.): Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-destructive Archaeology. Czech Research Project 1997–2002. Praha, 214–227.
- Furmánek, V. 1980:* Die Anhänger in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung 11. Band 3. München.
- Gojda, M. 2019:* 5.5.5. Dosavadní průběh a výsledky letecko-archeologického průzkumu areálů ohrazených příkopy z počátku eneolitu v Čechách. In: Křišťuf, P. – Turek, J. a kol.: Arény předků. Posvátno a rituály na počátku eneolitu. Ancestral Arenas. Cult and Ritual at the Beginning of the Eneolithic Period. Plzeň, 235–260.
- Golding, W. 1968:* Pán much. (Z anglického originálu Lord of the Flies přeložila Heda Kovályová.) Praha.
- Gronenborn, D. 2016:* Some thoughts on political differentiation in Early to Young Neolithic in western Central Europe. In: Meller, H. – Hahn, H. P. – Jung, R. – Risch, R. (eds.): Arm und Reich – Zur Ressourcenverteilung in prähistorischen Gesellschaften: 8. Mitteldeutscher Archäologentag vom 22. bis 24. Oktober 2015 in Halle (Saale). Halle (Saale): Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 8. Halle (Saale), 61–75.
- Hansen, S. 2014:* Gold and silver in the Maikop Culture. In: Meller, H. – Risch, R. – Pernicka, E. (Hrsg.): Metalle der Macht – Frühes Gold und Silber. Metals of power – Early gold and silver. 6. Mitteldeutscher Archäologentag vom 17. bis 19. Oktober 2013 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 11. Band 2. Halle (Saale), 389–410.
- Harding, A. F. 2000:* European societies in the Bronze Age. Cambridge.
- Hasenfratz, A. – Heumüller, M. – Köninger, J. – Luzinger, U. – Schlichtherle, H. – Steinhauser, R. 2004:* Pfahlbaujuwelen am Bodensee. Archäologie Schweiz 27-2, 4–15.
- Havelková, H. 2020:* Etika. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Etika>
- Helwig, B. 2014:* Silver in the early state societies of Greater Mesopotamia. In: Meller, H. – Risch, R. – Pernicka, E. (Hrsg.): Metalle der Macht – Frühes Gold und Silber. Metals of power – Early gold and silver. 6. Mitteldeutscher Archäologentag vom 17. bis 19. Oktober 2013 in Halle (Saale). Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 11. Band 2. Halle (Saale), 411–421.
- Hodder, I. 1990:* The Domestication of Europe. Structure and Contingency in Neolithic Societies. Oxford.
- Horský, J. 2018:* Občina. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ob%C4%8Dina>
- Hornáthová, E. 2010:* Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia. Nitra.
- Hruška, B. 1987:* Pod babylónskou věží. Praha.
- Chapman, J. – Videiko, M. – Gaydarska, B. – Burdo, N. – Hale, D. 2015:* Search of the History and Meaning of a Trypillia Copper Age Mega-site. In: Hansen, S. – Raczky, P. – Anders, A. – Reingruber, A. (eds.): Neolithic and Copper Age

- between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th Millennium BCE. International Workshop Budapest 2012. Archäologie in Eurasien 31. Bonn, 419–436.
- Junker, L. 2015:* Chiefdoms, Archaeology of. In: Wright, J. (ed.): International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Volume 3. Oxford, 376–382.
- Justoň, Z. 2017:* Příbuzenství pokrevní. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/P%C5%99%C3%ADbuzenstv%C3%AD_pokrevn%C3%AD
- Justoň, Z. 2017:* Rod. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rod>
- Justoň, Z. 2017:* Totem. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Totem>.
- Justoň, Z. 2020:* Kmen. In: Nešpor, Z. R. (ed.): Sociologická encyklopedie. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Kmen>
- Kalb, P. 2002:* Megalithen. Denkmäler für die Ewigkeit. In: von Freeden, U. – von Schnurbein, S. (Hrsg.): Spuren der Jahrtausende. Archäologie und Geschichte in Deutschland. Frankfurt am Main, 140–155.
- Kalicz, N. 1970:* Götter aus Ton. Das Neolithikum und die Kupferzeit in Ungarn. Budapest.
- Kalicz, N. 1973:* Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe in Ungarn. In: Pavúková-Němejcová, V. (ed.): Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 131–165.
- Keller, J. 2004:* Dějiny klasické sociologie. Praha.
- Kos, L. 2013:* Ohrazený areál u Všechlap, okr. Nymburk. Nové ohrazení časného eneolitu? Archeologie ve středních Čechách 17, 377–386.
- Kovárník, J. 1996:* Přínos letecké archeologie k poznání pravěku a rané doby dějinné na Moravě (1983–1995). Archeologické rozhledy 48, 177–193, tab. V–VI, 273–274.
- Kovárník, J. 1997:* K významu pravěkých kruhových příkopů. Úvahy k hospodářství, náboženství a organizovanosti starých zemědělských civilizací. Brno.
- Kovárník, J. 2000:* K významu antropomorfních a gynekomorfních nádob. In memoriam Jan Rulf. Památky archeologické. Supplementum 13, 182–195.
- Kovárník, J. 2012:* Umístění výjimečných hrobů KZP s kruhovými žlaby na jižní Moravě a jejich možný význam. In: Peška, J. – Trampota, F. (eds.): Otázky neolitu a eneolitu 2011. Sborník referátů z 30. pracovního setkání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mikulov – Olomouc, 39–59.
- Kovárník, J. 2019:* A probe into the spiritual life of prehistoric people, a reflection of shamanism in archaeology. In: Pásztor, E. (ed.): Shamanism and Nature Worship Past and Present. Sámánizmus és természethit régen és ma. Bajai dolgozatok 23. Baja – Budapest, 58–99.
- Kraskovská, I. 1944 – 1948:* Hromadný nález medených predmetov z Malých Levár (okr. Malacky). Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 38–42, 269–273.

- Křišťuf, P. – Turek, J. 2019:* 5.4.3. Chleby. 5.4. Časně eneolitická ohrazení v Čechách. In: Křišťuf, P. – Turek, J. a kol.: Arény předků. Posvátno a rituály na počátku eneolitu. Ancestral Arenas. Cult and Ritual at the Beginning of the Eneolithic Period. Plzeň, 193–214.
- Květ, R. 2011:* Atlas starých stezek a cest na území České republiky (Studio VIDI a SOLITON.CZ) Brno.
- Květina, P. 2004:* Mocní muži a sociální identita jednotlivců – prostorová analýza pohřebiště LnK ve Vedrovicích. Archeologické rozhledy 56, č. 2, 383–392.
- Květina, P. – Řádský, J. – Limburský, P. – Končelová, M. – Burgert, P. – Šumberová, R. 2019:* Big Men or Chiefs?: Rondel Builders of Neolithic Europe. Oxford.
- Lazarovici, Gb. – Lazarovici, C.-M. – Contantinescu, B. 2015:* New Data and Analyses on Gold Metallurgy during the Romanian Copper Age. In: Swensen, H. – Raczky, P. – Anders, A. – Reingruber, A. (eds.): Neolithic and Copper Age between the Carpathians nad the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to 4th Millennium BCE. International Workshop Budapest 2012. Archäologie in Eurasien 31. Bonn, 325–352.
- Lička, M. 1994:* Zu Töpferöfen der Lengyel-Kultur. In: Košťufík, P. (ed.): Internationales Symposium über die Lengyel-Kultur 1888–1988. Znojmo – Kravsko – Těšetice 3.–7. 10. 1988. Brno – Łódź, 192–199.
- Lichardus-Itten, M. 1991:* Hortfunde als Quellen zum Verständnis der frühen Kupferzeit. In: Lichardus, J. (Hrsg.): Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen 6.–13. 11. 1988, Bonn. Teil 2. Bonn, 753–762.
- Liining, J. 2002:* Grundlagen sesshaften Lebens. In: von Freeden, U. – von Schnurbein, S. (Hg.), Spuren der Jahrtausende. Archäologie und Geschichte in Deutschland. Stuttgart, 110–139.
- Makkay, J. 1971:* Altorientalische Parallelen zu den ältesten Heiligtumstypen Südosteuropas. Alba Regia 11 (1970).
- Makkay, J. 1985:* Copper Age gold disc on the territory of the later Pannonia provence. Communicationes Archaeologiae Hungarie, 5–25.
- Makkay, J. 1989:* The Tiszaszölös Treasure. Studia Archaeologica 10. Budapest.
- Makkay, J. 1989:* The Rise and Fall of Gold Metallurgy in the Copper Age of the Carpathian Basin: The Background of the Change. In: Morteani, G. – Northover, J. P. (eds.): Prehistoric Gold in Europe. NATO ASI Series (Series E. Applied Sciences). Volume 280. Dordrecht, 65–76.
- Malach, R. 2014:* Vanovice (okr. Blansko), „Boří“. JoK. Depot. Sběr, průzkum pomocí detektoru kovu. Přehled výzkumů 55, č. 1, 190–191.
- Malach, R. – Štrof, A. 2015:* Eneolitické depozitum u Vanovic. Pravěk NŘ 23, 17–34.
- Matuschik, I. 1996:* Brillen- und Hakenspiralen der frühen Metallzeit Europas. Germania 74, 1–43.
- Medunová-Benešová, A. 1981:* Jevišovice – Starý Zámek. Schicht C2, C1, C. Katalog der Funde. Fontes Archaeologiae Moraviae 13. Brno.
- Mellnerová Šuteková, J. 2020:* Sociálna marginalizácia v dobe kamennej? K počiatkom sociálnych nerovností a možnosťam ich identifikácie. Musaica Archaeologica 5, č. 1, 7–18.

- Menoušková, D. – Fikrle, M. 2019:* Měděné artefakty z eneolitu a starší doby bronzové z Uherskohradištska. *Archeologická analýza a analýzy prvkového složení. Slovenská archeológia* 67, č. 2, 1–18.
- Merlini, M. – Lazarovici, Gb. 2008:* Setting discovery circumstances, dating and utilization of the Tărtăria tablets. *Acta Terrae Septemcastrensis* 7, 111–195. Navštívené: <http://arheologie.ulbsibiu.ro/publicatii/ats/ats8/merlini.pdf> [30. 3. 2020].
- Moucha, V. 1960:* Příspěvek k datování velvarského hrobu. *Archeologické rozhledy* 12, 465–476.
- Murphy, R. F. 2004:* Úvod do kulturní a sociální antropologie. (Z anglického originálu *Cultural and Social Anthropology* přeložila Hana Červinková.) Praha.
- Nekonečný, M. 2017:* Intelligence sociální. In: Nešpor, Z. R. (ed.): *Sociologická encyklopedie*. Dostupné online: https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Intelligence_soci%C3%A1ln%C3%AD
- Neugebauer-Maresch, Chr. 1995:* II Mittelneolithikum: Die Bemaltkeramik. In: Lenneis, E. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Ruttkay, E. (Hrsg.): *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St. Pölten – Wien, 57–107.
- Neustupný, E. 1959:* Zur Entstehung der Kultur mit kannelierter Keramik. *Slovenská archeológia* 7, č. 2, 260–283.
- Neustupný, E. 1967:* K počátkům patriarchátu ve střední Evropě. *Rozpravy ČSAV* 77, č. 2. Praha.
- Neustupný, E. 2008a:* 1.5 Movité artefakty. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha, 22–24.
- Neustupný, E. 2008b:* 1.6 Společnost a její ideologie. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha, 27.
- Neustupný, E. 2008c:* 4 Střední eneolit. 4.1 Základní charakteristika středního eneolitu. 4.1.3 Ekonomika, společnost a symbolismus. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha, 89.
- Neustupný, E. 2008d:* 5.2 Kultura se šňůrovou keramikou. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha, 124–147.
- Neustupný, E. – Zápotocký, M. 2008:* 4 Střední eneolit. 4.2 Badenská kultura ve středním eneolitu. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit*. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha, 89–95.
- Němejcová-Pavúková, V. 1964:* Sídliště bolerázského typu v Nitrianskom Hrádku. *Slovenská archeológia* 12, č. 1, 163–268.
- Němejcová-Pavúková, V. 1973:* Zu Ursprung und Chronologie der Boleráz-Gruppe. In: Němejcová-Pavúková, V. (ed.): *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Bratislava, 297–316.
- Němejcová-Pavúková, V. – Šiška, S. 1970:* Klasická fáze kultury s kanelovanou keramikou. In: Točík, A. (ed.): *Slovensko v mladšej době kamennej*. Bratislava, 192–206.
- Novotná, M. 1970:* Die Äxte und Beile in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde*. Abteilung 9. Band 3. München.

- Novotná, M. 1982:* Zur Stellung einiger Kupferdolchen am mittleren Donau. In: Todorova, H. (ed.): *Thracia praehistorica. Supplementum Pulpudeva 3. Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la Culture Thrace*. Plovdiv 4–19 Octobre 1978. Sofia, 311–319.
- Novotná, M. 1984:* Halsringe und Diademe in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde. Abteilung 11. Band 4*. München.
- Novotná, M. – Soják, M. 2013:* Velká Lomnica–Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Nitra.
- Novotný, B. 1950:* Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu. *Obzor prehistorický* 14, č. 1, 163–260.
- Ondruš, V. 2002:* I. Dvě pohřebiště lidu s neolitickou lineární keramikou ve Vedrovicích. In: Podborský, V. a kol.: *Dvě pohřebiště neolitického lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích na Moravě. Zwei Gräberfelder des neolithischen Volkes mit Linearbandkeramik in Vedrovice in Mähren*. Brno, 9–149.
- Parzinger, H. 1992:* Hornstaad – Hlinsko – Stollhof. Zur absoluten Datierung eines vor-Baden-zeitlichen Horizontes. *Germania* 70, 241–250.
- Patay, P. 1958:* Rézkori aranyleletek. Kupferzeitliche Goldfunde. *Archaeologiai Értesítő* 85, 37–46.
- Pavelčík, J. 1958:* Několik poznámek k poznání kanelované keramiky na Moravě a ve Slezsku. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické* 7, 89–109.
- Pavelčík, J. 1979:* Depot měděných šperků z Hlinska u Lipníku nad Bečvou. – Hortfund des Kupferschmucks aus Hlinsko bei Lipník a. d. Bečva. *Památky archeologické* 70, č. 2, 319–339.
- Pavelčík, J. 1982:* Drobné terrakoty z Hlinska u Lipníku (okr. Přerov) I. Kleine Terrakotten aus Hlinsko bei Lipník (Bez. Přerov) I. *Památky archeologické* 73, č. 2, 261–292.
- Pavelčík, J. 1991:* Nález měděné sekery v Praci (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumu Archeologického ústavu ČSAV v Brně* 33 (1988), 22.
- Pecka, E. 2020:* Elita. In: Nešpor, Z. R. (ed.): *Sociologická encyklopedie*. Dostupné online: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Elita>
- Pleiner, R. 1978:* VI.1 Vznik patriarchálního zřízení. In: Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.): *Pravěké dějiny Čech*. Praha, 278–280.
- Pleiner, R. – Pleslová, E. 1978:* VI.10. Hrazená sídliště na výšinách. In: Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.): *Pravěké dějiny Čech*. Praha, 274–277.
- Roaf, M. 1998:* Svět staré Mezopotámie a starověkého Blízkého východu. (Překlad anglického originálu *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*. London, 1996, přeložili Jana Pečirková, Jiří Prosecký, Blahoslav Hruška) Praha.
- Ruttikay, E. 1988:* Zur Problematik der Furchenstichkeramik des östlichen Alpenvorlandes: Beitrag zum Scheibenhenkelhorizont. *Slovenská archeológia* 36, č. 1, 225–240.
- Ruttikay, E. 1995:* 4. Gemischte Gruppe mit Furchenstichkeramik (Typus Bajč). In: Lenneis, E. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Ruttikay, E. (Hrsg.): *Jungsteinzeit im Osten Österreichs*. St. Pölten – Wien, 138–145.

- Ruttkay, E. 2004: Eine neue Hakenspirale aus Purbach am Neusiedler See, VB Eisenstadt–Umgebung, Burgenland – Beiträge zur jungneolithischen inkrustierten Keramik (Furchenstichkeramik). In Kazdová, E. – Měřinský, Z. – Šabatová, K. (eds.): K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám. Brno: Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno, 141–153.
- Říhovský, J. 1992: Die Äxte, Beile, Meißel und Hämmer in Mähren. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung 9. Band 17. Stuttgart.
- Říman, J. a kol. 1985: Malá československá encyklopedie. II. sv. D–Ch. Praha.
- Říman, J. a kol. 1986a: Malá československá encyklopedie. III. sv. I–L. Praha.
- Říman, J. a kol. 1986b: Malá československá encyklopedie. IV. sv. M–Pol. Praha.
- Říman, J. a kol. 1987a: Malá československá encyklopedie. III. sv. Pom–S. Praha.
- Říman, J. a kol. 1987b: Malá československá encyklopedie. VI. sv. Š–Ž. Praha.
- Sablins, M. D. 1963: Poor Man, Rich Man, Big Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia. Comparative Studies in Society and History 5/3, 285–303.
- Seleanu, M. 2014: A Szegvár–tűzkövesi neolitikus telepen 1978–ban végzett ásatás leletei és tanulságai. Budapest.
- Schreiner, M. 2007: Erzlagerstätten im Hrontal, Slowakei. Forschungen zur Archäometrie und Altertumswissenschaft 3. Rahden/Westf.
- Struhár, V. – Soják, M. – Kučerová, M. 2010: An Aeneolithic copper yoked-ox statuette from the Liskova cave (northern Slovakia). In: Šuteková, J. – Pavúk, P. – Kalábková, P. – Kovár, B. (eds.): *Panta rhei*. Studies in chronology and cultural development of South–Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75. birthday. *Studia Archeologica et Mediaevalia* 11. Bratislava, 449–467.
- Šebela, L. 1999: The Corded Ware Culture in Moravia and in the adjacent part of Silesia (Catalogue). *Fontes Archaeologiae Moraviae* 23. Brno.
- Šiška, S. 1970: Kultúry poľgárskeho okruhu v eneolite. In: Točík, A. (ed.): Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava, 160–181.
- Šmíd, M. 2009: Der Fund von Kupfergegenständen auf dem Burgwall Rmíz bei Laškov. *Pravěk NŘ* 18, 139–148.
- Šmíd, M. 2017: Nálevkovité poháry na Moravě s příspěvkem Martiny Roblíčkové. *Funnelbeaker in Moravia*. *Pravěk. Supplementum* 33.
- Štefan, C. E. 2008: Some observations on the Vidra type axes. The social significance of copper in the Chalcolithic. *Studii de Preistorie* 5, 79–88.
- Šubrt, J. 2013: Sociální změna – různé přístupy k jejímu zachycení a analýze. In: Šubrt, J. a kol. *Soudobá sociologie* 5. (Teorie sociální změny) Praha, 9–15.
- Todorova, H. – Vajson, I. 2001: Der kupferzeitliche Schmuck Bulgariens. Prähistorische Bronzefunde. Abteilung 20. Band 6. Stuttgart.

- Vaniček, A. 1865:* Plutarchovy životopisy I. Bibliotéka klasikův řeckých a římských. Praha.
- Veit, U. 1993:* Burials Within Settlements of the Linienbandkeramik and Stichbandkeramik Cultures of Central Europe. On the Social Construction of Death in Early–Neolithic Society. *Journal of European Archaeology* 1, 107–140.
- Virág, Z. M. 2003:* Early metallurgy in the Carpathian basin. In: Visy, Z. – Nágý, M. – Kiss, Z. B. (eds.): *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*. Budapest, 129–131.
- Vizdal, J. 1977:* Tiszapolgárske pohrebisko vo Veľkých Raškovciach. Košice.
- Vizdal, J. 1980:* Potiská kultúra na východnom Slovensku. Košice.
- Vladár, J. 1974:* Die Dolche in der Slowakei. *Prähistorische Bronzefunde* VI/3. München.
- Vokolek, V. 2008:* 7.3 Slezskoplatěnická kultura. In: Venclová, N. – Drda, P. – Chytráček, M. – Koutecký, D. – Michálek, J. – Vokolek, V. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská*. Praha, 84–99.
- Wasilewski, J. 1998:* Elita. *Encyklopedia socjologii* 1 A–J. Warszawa, 184–189.
- Windl, H. 1996:* Rätsel um Gewalt und Tod vor 7.000 Jahren. Eine Spurensicherung. *Katalog des NÖ Landesmuseums*, N. F. 393. Asparn an der Zaya.
- Wiślański, T. 1979:* II. Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych. In: Hensel, W. – Wiślański, T. – Godłowska, M. et al. (eds.): *Neolit. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk*, 165–260.
- Zápotocký, M. 2000a:* Cimburk und die Höhensiedlungen des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. Mit Beiträgen von Lubomír Peške und Slavomil Vencel. Cimburk a výšinná sídliště raného a staršího eneolitu v Čechách. *Památky archeologické. Supplementum* 12.
- Zápotocký, M. 2000b:* Eneolitické gynekomorfní nádoby z Čech. In: Čech, P. – Dobeš, M. (eds.): *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most, 287–288.
- Zápotocký, M. 2008a:* 3.2 Kultura nálevkovitých pohárů ve starším eneolitu. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha*, 61–82.
- Zápotocký, M. 2008b:* 3.3 Nejstarší stupeň badenské kultury. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha*, 83–86.
- Zápotocký, M. 2008c:* 4.3 Řivnáčská kultura. In: Neustupný, E. – Dobeš, M. – Turek, J. – Zápotocký, M. (eds.): *Archeologie pravěkých Čech/4. Eneolit. Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i. Praha*, 95–110.

Summary

Socially superior people appeared during the Neolithic. The status of the elites subsequently stabilizes during the Eneolithic. The predispositions of the elite were formed by individual morally qualities, natural intelligence and professional abilities and skills, dexterity in actions, “know how” and ambitions. Parallel occurrence of male statuettes decorated with bracelets sitting on “thrones” with a mask on their face, with a sickle (*Fig. 2*), or with a large axe in the role of important attributes from Szegvár-Tűzköves and similar female statues sitting on “thrones” from Kőkénydomb (Hungary) in the Tisza culture, it demonstrates the coexistence of the matrilineal and patrilineal systems. This status lasted until the Middle Eneolithic. Gynaecomorphic vessels in the Funnel Beaker culture and in Baden culture as well as female statuettes in Baden culture confirm the gradual social changes. The woman was still worshiped as a mother and wife. Remarkable are the X-shaped symbols between the modeled breasts on gynaecomorphic vessels (*Fig. 5*). Small bands of gold sheet in the same shape “X” are on the trunk of the famous female silver statuette (*Fig. 4*) from Hasanoglan (Anatolia).

The finds of large prestigious copper artefacts, especially axes, symbolic weapons, suggest that men were the bearers of these great attributes of power. Such finds also come from the Eneolithic treasures from Moravia, Slovakia and Bohemia.

The copper pectoral of the Štramperk type (*Pl. 1: 1*) and the large silver disk of the Stollhof type (*Pl. 2*) from the hillfort Štramperk–Kotouč, Nový Jičín Dist. (Moravia) are unique. The same large silver disk of the Stollhof type (*Pl. 3*) was stored as a votum near Vanovice, Blansko Dist. (Moravia). One bowl flipped over the other bowl. The treasure from Rašovice, Nymburk Dist. (Bohemia) consisted of five large spiral pendants of the Malé Leváre type (*Pl. 8*). These artefacts date from the beginning of the Eneolithic. The treasure was found at the confluence of several rivers and near the causewayed enclosures Chleby and Všeclapy. We discovered crop marks probably another double ditch next to the causewayed enclosure Chleby (*Pl. 6: 1*). We found another hillfort with ramparts near Budkovice, Brno-venkov Dist. (*Pl. 6: 2*). There was found also a treasure of copper artefacts from the end of the Eneolithic.

An important diadem consisted of sheet metal segments of the Velká Lomnica type (*Pl. 7*) comes from the hillfort Velká Lomnica–Burchbrich, Kežmarok Dist. (Slovakia), of the Baden culture. A large copper axe / hammer with a copper shaft of the Eschollbrücken type of the Corded Ware culture from Lužice (Moravia) belongs to the attributes of elites (*Fig. 7*). The asset is, among other things (*Pl. 4*), the definition of the new Moravský Krumlov type of an axe / adze with an almost plane-convex side shape from the beginning of the Eneolithic (*Pl. 5*).

Prestigious artefacts prove that Eneolithic societies were socially and organizationally differentiated. The smaller ornaments do not exclude that they may also have belonged to socially superior women. We assume the merging of the privileged position of the power and religious components. Religion thus began to transform into an ideology of power.